

A magyar antropológia története kezdettől 1945-ig

FARKAS GYULA

(Szeged, JATE Embertani Tanszéke)

Bevezetés

Az antropológia, vagy — ahogyan újabban nevezik — humánbiológia a természettudományokon belül a harmadik biológiai tudományág.

Csírái már, mint minden más tudománynak, az ókorban is megtalálhatók, hiszen már Aristoteles antropológusnak nevezte mindazokat, akik az „ember”-ről értekeztek (BARTUCZ 1954). Ugyancsak ő volt, aki elsőként kereste az ember helyét a természetben és aki először foglalkozott az ember természetrajzának felvázolásával.

Az antropológia, mint tudomány a görög filozófusok és természettudósok első kezdeményezései után, a középkor és újkor fordulóján született meg, amikor az emberi testre és lélekre vonatkozó ismeretek a filozófia keretében, a metafizikán belül találkoztak össze. Ez azonban lényegesen eltért attól, amit ma nevezünk antropológiának, mivel az embert a természettől elvonatkoztatott lényként, főként filozófiai szempontból vizsgálta. Az első ilyen munka MAGNUS HUNDT marburgi filozófusnak „Anthropologium de Hominis dignitate, natura et proprietatibus etc. Liptzik. 1501” című könyve volt (BARTUCZ 1964).

A két irány, a filozófiai és természettudományos antropológia ebben az időben még békésen megfér egymás mellett. A világnézeti harc akkor kezdődött, amikor Ch. DARWIN, T. H. HUXLEY, E. HAECKEL az evolúció tanával felléptek, megtalálták az első hiteles ősemberi leleteket. Ez a harc az idealista és realista ember szemlélet, a filozófiai és természettudományos antropológia között a múlt század második felében a durva személyeskedésig kiéleződött (BARTUCZ 1964).

A természettudományos antropológia megszületését a Párizsi Antropológiai Társaság 1859-ben történt megalakulásától számítjuk. Ennek célkitűzését P. BROCA a következőképpen fogalmazta meg: „Az új társaság legott kibővítvén az etnológia programját, az emberi rasszok tanulmányozása köré csoportosítván az orvosi tudományokat, az összehasonlító bonctant és az állattant, az ősrégészetet és a palaeontológiát, a nyelvtudományt és a történelmet és végül anthropologia névre keresztelvén a tudományt, melynek határait imígy kibővítette, az új társaság kitarta kapuit mindazok előtt, akik az emberi tudás e különféle ágait művelték” (BARTUCZ 1954).

A létrejött új tudománynak rövid idő alatt két jelentős iskolája alakult ki: a francia és a német, melyek jóllehet a célkitűzésben egyetértettek, tagjaik között metodikai kérdésekben lényeges eltérések voltak. A sokkal precízebb, konkrétabb módszereket létrehozó német iskola diadalmaskodott, s ennek eredményeként jelent meg 1928-ban R. MARTIN szerkesztésében az a kézikönyv (MARTIN 1928), amely a mai napig is alapul szolgál a módszertani kérdések megismeréséhez. MARTIN az antropológia tárgyát és feladatát a következő módon fogalmazta meg: „Az antro-

pológia a Hominidák természettörténete térben és időben. Az antropológia csoporttudomány, amely az emberi anatómiát, fiziológiát, stb., mint egyedi tudományt köréből kirekeszti, csak a Hominidáknak a természetrajzával foglalkozik és ezt az egész zoológiai formakört minden korlátozás nélkül átfogja” (MARTIN 1928).

Az antropológia fogalmán azonban e század első felétől az amerikai kontinensen az európai megfogalmazástól eltérőt értettek. Az amerikai antropológusok nagy része ma is elsősorban néprajzot, szociológiát és ehhez hasonló diszciplinákat művelve nevezi magát antropológusnak. Ezért szükségszerűen kellett bekövetkezzen, hogy E. EICKSTEDT az európai értelemben vett antropológiának, az amerikai változattól való megkülönböztetése érdekében új nevet, a fizikai embertan nevet adja.

Ez természetesen azzal is együttjárt, hogy a fizikai embertan európai művelői figyelmüket elsősorban (olykor kizárólagosan) csak az ember biológiai lényére fordították és lassan háttérbe szorult az ember társadalmi lényéből adódó hatások vizsgálata.

Közben fejlődött az ún. filozófiai antropológia is, amely az utóbbi évtizedekben nálunk igyekezett „bekebelezni” a fizikai embertant (ÁGH 1965) s az összes emberrel foglalkozó diszciplína gyűjtőneveként elfogadtatni az antropológia megjelölést (FARKAS—VÉGH 1966). Nem csoda tehát, ha részben ilyen okok, részben az antropológiát a két világháború után ért diszkrimináló megkülönböztetés miatt ma már a legtöbb, fizikai embertant művelő európai intézmény szívesebben használja a humánbiológia szót tudományszakának megjelölésére.

Ez azonban nem csupán formai és nevezéktani kérdés. Közben változott e tudomány tárgya, célkitűzése és feladata is. MARTIN idézett munkájának átdolgozott kiadását K. SALLER 1956-ban kezdte megjelentetni, amelyben az antropológia tárgyát a következőképpen fogalmazta meg: „Az antropológia a Hominidák természettörténete, természeti jelene és természeti jövője térben és időben. Egy ilyen definícióból nemcsak elméleti kutatások következnek, hanem javaslatok is a gyakorlati alkalmazásra, azaz az antropológia egyúttal az emberiség egészségtudománya is” (MARTIN—SALLER 1956). Mivel azonban az antropológia ezeket a célkitűzéseket egyedül nem tudja megoldani, ezért számos segédtudomány eredményét veszi igénybe, részben a természettudományok, részben a társadalomtudományok köréből. Más tudományok számára ugyanakkor segédtudományként szolgál. LIPTÁK PÁL szerint azt mondhatjuk, hogy az antropológia fogalma szűkebben és tágabban is megfogalmazható, azaz, amíg „a szűkebb értelmezés szerint vett antropológia (antropobiológia, vagy humánbiológia, fizikai embertan) csupán az ember biológiájával foglalkozik, a tágabb értelemben vett antropológia az ember szellemi tevékenységének alapvető tényeit részben önmagukban, részben biológiai jelenségekkel kapcsolatban vizsgálja” (LIPTÁK 1969).

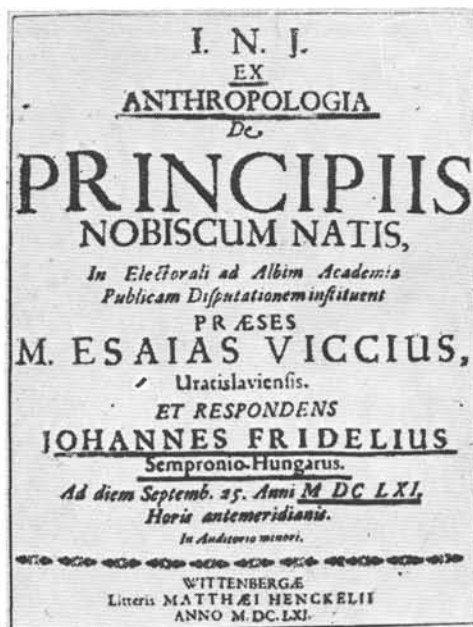
Tekintsük most át, hogy ennek a komplex tudománynak Magyarországon miként alakult a története, melyek voltak kialakulásának előzményei s e század közepéig hogyan ment végbe fejlődése.

A magyar antropológia előzményei 1881-ig

A magyarországi antropológia történetének felvázolása előtt feltétlenül szólni kell arról, hogy ehhez a dokumentációt BARTUCZ LAJOS már évtizedek óta gyűjtötte, amelynek céljáról egy vele készített riportban a következőképpen szólt: „És még nagyon meg kellene írni a magyar antropológia történetét” (ZSIGOVITS 1964). Erre azonban már nem kerülhetett sor, mivel a riportot követő második évben meghalt.

Összegyűjtött iratai, feljegyzései jelenleg részint a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában vannak elhelyezve, részint a családja őrzi. Amikor az egyes eseményeket áttekintjük, ezekre a dokumentumokra nagymértékben fogunk támaszkodni. Rendelkezésünkre bocsájtásukért ezúton mondunk köszönetet a család tagjainak, valamint Dr. KÖRMENDY KINGA levéltárosnak.

A magyar antropológia fejlődése lényegében a külföldi törekvéseknek megfelelően alakult. Voltak időszakok, amikor a magyar embertani kutatások lassúbb tempóban követték az egyetemes antropológia fejlődését, máskor azzal lépést tartottak, de — legalábbis gondolatban — olykor egyes nyugati országokat is megelőztek.

1. kép. Fridelius „anthropologia”-jának címlapja

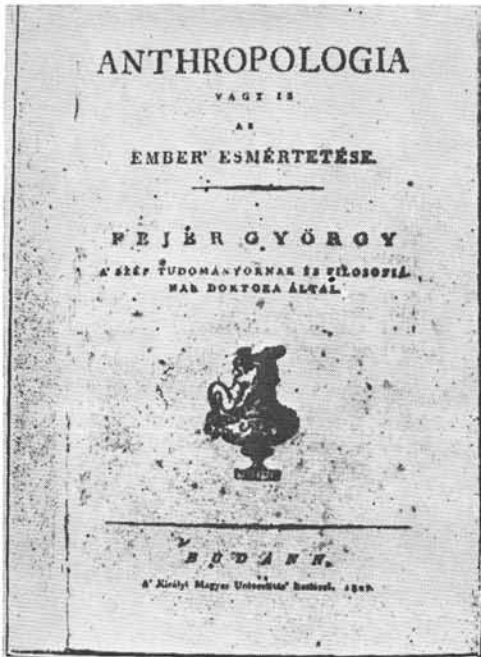
A magyar antropológia első kezdeményezései szintén a filozófiai antropológia területén jelentkeztek, amit jelzett a soproni születésű J. FRIDELIUS 1661-ben „Ex anthropologia” címmel Wittenbergában megjelent doktori értekezése is. A 18. században és a 19. század első felében hazánkban a természettudományos antropológiának egyáltalában nem volt művelője (BARTUCZ 1964), legfeljebb néhány hirdetője.

Ezek között említhetjük APÁCZAI CSERE JÁNOS nevét, aki „Magyar Encyclopédia” című 1653-ban megjelent könyvében külön fejezetben foglalkozott az emberrel.

A 18. századi orvosi munkák az emberi szervezet ismertetésén túl a koponyatorzitást is említik. Az első magyarországi antropológiai megfigyelést BÉL MÁTYÁS közli, aki 1735-ben a csallóközi ember testi külsejét jellemezte. A rasszjellegeket öröklődőknek tartotta, míg HUSZTI ZAKARIÁS 1781-ben a környezet döntő szerepét hangsúlyozta. KLEIN MIHÁLY 1778-ban a Ruszt mellett talált fosszilis embercsontokról tudósított.

Az emberiség fajtabeli tagolódását és a monogenizmust magyar nyelven először GÁTY ISTVÁN ismertette 1795-ben. 1807-ben jelent meg FEJÉR GYÖRGY könyve „Anthropologia vagyis az ember esmértetése” címmel, amely az első magyar nyelvű antropológiai munka (BARTUCZ 1937). Ez azonban mégis inkább az akkori „filozófiai antropológia” megnyilvánulásának tekinthető.

KISSZÁNTÓI PETHE FERENC „Természethistoriá”-ja 1815-ből szintén tartalmaz embertani ismereteket. MIRSVINSZKY IGNÁTZ 1837-es munkája a BLUMENBACH-féle antropológia magyarországi visszhangjának tűnik, éppúgy, mint PATZEK KÁROLY „Emberismértető töredék”-e 1833-ból (BARTUCZ 1954).

2. kép. Fejér György „Anthropologia”-jának címlapja

3. kép. Fejér György

Míndezek a kisebb terjedelmű könyvek és cikkek, több más szerző munkájával együtt hozzájárultak a természettudományos embertani ismeretek hazai terjesztéséhez (BARTUCZ 1964).

A múlt század 60-as éveiben külföldön a közérdeklődés homlokterébe került legkényesebb tudományos kérdések, mint amilyen a fajok eredete és átalakulása, az ember származása, első hazai tudatos, tárgyilagos ismertetőjének RÓNAY JÁCINT-ot kell tekintsük. „Fajkeletkezés” című munkájában az ősember kérdését korának viszonyaihoz képest meglepően bátor természettudományos szemlélettel tárgyalta. Akadémiai székfoglaló beszédét „Az ősemberek haladása” címmel 1867-ben tartotta meg s abban az ősemberkutatóval foglalkozó tudománynak új nevet adott, mondván: „... az Anthropologia egy új tannal gazdagodott, melyet: Palaeo-anthropológiának, ősembertannak lehetne nevezni” (RÓNAY 1868). RÓNAY sem

régész, sem antropológus nem volt. A szabadságharc leverése után, angliai száműzetésében ismerekedett meg Ch. LYELL, Ch. DARWIN és T. H. HUXLEY munkásságával, az ősembertani és prehisztórikus leletek jelentőségével. 1864-ben írta: „... tekintélyes tudósok kik évekig küzdöttek az ember diluviális létezésének tana ellen, kénytelenek bevallani, hogy tévedtek...” (RÓNAY 1864). Említett székfoglaló értekezésében azt is hangoztatta, hogy: „Hazánk oly gazdag a negyedrendű őslények maradványaiban és csontbarlangokban, melyek közül némelyek, mint például a biharmegyeiek, oly kitűnő gonddal tanulmányoztattak. Ez állatokkal Európában csaknem mindenütt együtt élt az ősember, csak hazánkban nem volt tanúja e világnak?” (RÓNAY 1868).

Nagy izgalmat és szellemi forradalmat jelentett K. VOGT-nak, a genfi geológus professzornak 1869 decemberében Budapesten „Az ember őstörténetéről” tartott előadássorozata. Az orvostanhallgatók ünnepélyes fogadtatása, a nagy közönségsiker felkeltette a klerikális körök ellenszenvét s a „Magyar Állam” december 14-iki számában nagyon erős és izléstelen támadást intézett VOGT ellen. Ilyeneket írtak: „VOGT úr kénytelen volt majomszívének meghatottságát kihebegni”, „... miután VOGT úgyis azt hirdeti, hogy ő majom: nem volna-e kedve az itteni állatkert állandó lakójává lenni?” (BARTUCZ 1964).

Ezek az események nagyban közrejátszottak abban, hogy RÓMER FERENC FLÓRIS buzdítására, — aki az 1867-es párizsi ősrégészeti kiállítás hatására vált a magyarországi ember őstörténetének kutatójává — csakhamar megindultak a kutatások. Ezek közül nagy figyelmet keltett MAJLÁTH BÉLA ásatása a Rózsahegy melletti „Baráthegy” barlangban, melyről külön értekezést is közölt (BARTUCZ 1958, MAJLÁTH 1874). MAJLÁTH ezen túlmenően lelkes híve volt egy magyar antropológiai társaság létrehozásának is. Említett tanulmányában írta: „Amde ne kérdezze senki, van-e nálunk már ez idő szerint, 1874 évben antropológiai társulat? — ezt ne kérdezze senki, mert az elszomorító felelet: nincs. Itt az ideje, hogy e tekintetben is talpra álljunk, hogy reánk ne nyomják a barbárság bélyegét... létesítsünk egy antropológiai társulatot, mely idő múltával maga is járulhasson a tudomány szabadelvű emeléséhez annyival, mint azt a kis Helvétzia évek óta teszi s ne legyünk kénytelenek szemlesütött fővel felelni a feltett kérdésre: nincs, mert hát nincs” (BARTUCZ 1958).

Az említett társaság létrejöttében különösen kiemelkedő érdeme volt RÓMER FLÓRIS-nak, akinek a javaslatára az 1874-es stockholmi nemzetközi ősrégészeti és embertani kongresszus egyhangúlag elhatározta, hogy 1876-os összejövetelét Budapesten fogja tartani.

Ebben a szellemi előkészítésben jelentős szerepet játszott JÓKAI lapja „A Hon” is. Itt jelent meg ugyanis 1873-ban SCHEIBER SÁMUEL „Pro memoria”-ja egy antropológiai társaság, tanszék és múzeum létrehozása érdekében. Itt közölte cikkeit 1875-ben RÓMER az 1876-os kongresszus előkészítéséről és az ember első magyarországi nyomairól (BARTUCZ 1958).

A kongresszusra való előkészületet jelezte, hogy WEISZ BÉLA és KÖRÖSI JÓZSEF 14616 budapesti gyermek szem-, haj- és bőrszín adatait gyűjtötte össze. STEINBURG MÓRITZ a székelyudvarhelyi makrokéfal koponyát írta le. SCHEIBER 80 ezer újonc termadatát dolgozta fel, amelynek alapján a finn-ugor antropológiai rokonságot bizonyította (BARTUCZ 1954). LENHOSSÉK JÓZSEF megírta „Az emberi koponyaisme, Cranioscopia” című könyvét (LENHOSSÉK 1875), melyben a kraniológia részletes ismertetésén kívül az élő magyarságon és koponyákon végzett vizsgálatainak eredményeit is közölte. Ezt a munkát LENHOSSÉK további hasonló jellegű publikációi követték. HUNFALVY PÁL könyvében 1876-ban fogalmazta meg a nép és faj fogalmának különbségét: „A nyelvet szellemi tulaj-

donnak azért nevezhetjük, mert az nem születik az emberrel, mint valamennyi testi jele a mely tehát testi, azaz állati tulajdonság. Itt tűnik szembe a nagy különbség a faj és a nép, vagy a nemzet közt” (22, HUNFALVY 1876).

Ilyen előzmények és szellemi előkészítés után ült össze 1876. szeptember 4-én Budapesten a VIII. Nemzetközi Ősrégészeti és Embertani Kongresszus 138 magyar és 122 külföldi szakember részvételével. Ennek keretében valósult meg hazánkban először a régészet és embertan szorosabb együttműködése, ami döntően befolyásolta mindkét tudományág további hazai fejlődését. Ez az együttműködés azonban ekkor még csupán ad hoc jellegű volt, szervezetté akkor vált, amikor 1878. május 12-én RÖMER FLÓRIS és PULSZKY FERENC lelkes munkájának eredményeként létrejött az Országos Régészeti és Embertani Társulat alapszabályzata, majd 1878. november 17-én megalakult a társaság is (33). Ennek céljáról az első főtitkár, HAMPEL JÓZSEF a következőket írta: „... az ősrégészetnek és a vele oly szorosan összefüggő embertannak központot adni; ez volt elsősorban az alapítók szándéka” (BARTUCZ 1958). A létrehozott társaság négy szakosztálya közül az első az „ősrégészeti és embertani” volt. Ennek elnöke RÖMER FLÓRIS és LENHOSSÉK JÓZSEF lett. A szakosztályban beszámoló hangzott el a régészek ásatásairól, melyek az antropológiai leletek gyarapodását is jelentették. Kifejezetten antropológiai előadás azonban csak egy volt az első működési év 60 előadása közül. Azt KÖRÖSI JÓZSEF tartotta, aki „A magyarhoni fajok magassági arányáról” értekezett.

A második évben, 1880-ban LENHOSSÉK „A rendes, rendellenes és eltorzított koponyákról”, KELETI KÁROLY pedig „Németországi kutatások a haj és szem színéről és e kutatások folytatásáról Magyarországon” címmel tartott előadást (BARTUCZ 1958).

A harmadik évben, 1881-ben új név válik ismertté, TÖRÖK AURÉL-é, aki a társaságban az uralvidéki baskirokról, valamint a német régészek és antropológusok regensburgi gyűléséről tartott előadást. Emellett LENHOSSÉK a hazánkban újabban feltárt makrokefál koponyát ismertette (BARTUCZ 1958).

Az előbbieken említett tények mind hozzájárultak tehát ahhoz, hogy a Budapesti Tudományegyetem nem zárkozhatott el az egyetemi antropológiai tanszék létrehozása elől. Ennek azonban személyi és világnézeti előzményei is voltak.

Az első állásfoglalás a magyar antropológiai tanszék létesítésével kapcsolatban sajnos a filozófiai antropológia mellett döntött, jóllehet a tanszék létesítésének ügyét is előmozdította.

A kérdés összefügg K. VOGT előadásával. A „Magyar Állam” 1869. december 28-i számában ugyanis ZIMÁNDY IGNÁC „Székesfehérvár-i tanfelügyelő és szentszéki ülnök” nyílt levelet jelentetett meg „VOGT KÁROLY majomrokonainak” címmel, melyben ezt írta: „Elkoreszosult ifjúságunk kerüli, gúnyolja, meggyalázza komoly, józanirányú tanárait... De jöjjön csak közéjük egy ribanc charlatán, ki őket a páviánok s gorillák sorába állítja, azt aztán megéljenzik, sőt megaranyserlegeznek... (23). Cikkét azzal fejezte be, hogy „Jövő évben még látjuk egymást e téren” (BARTUCZ 1964), amiből úgy tűnik, hogy ZIMÁNDY-nak magasabbra törő egyetemi tervei voltak.

Ezzel szemben 1870 őszén hirtelen a Pesti Egyetemre jött bölcsészelőadásokat hallgatni FISCHER LAJOS szombathelyi áldozópap, aki egy év múlva 1871 októberében már bölcsészdoktor, majd 1872-ben — féléves, állítólagos berlini „antropológiai tanulmányok” után — a pesti egyetemen „az antropológia, pszichológia és logica magántanára” lett (SZINNYEI 1894). Ez a rendkívül gyors, komolyabb természet-tudományos antropológiai tanulmányokat és reális tudományos vizsgálatokat nélkülöző magántanári képesítés nyilvánvalóan azzal az elképzeléssel történt, hogy azál-

tal az ún. filozófiai antropológia megvetheti lábát az egyetemen. Ezt támasztotta alá az is, hogy az új magántanár a budapesti egyetem Bölcsészeti Karának „Bölcsészeti szakcsoport”-jában az 1872–73-as tanév II. félévében például „A Darwin-féle leszármazási elvről” címmel heti 1 órás előadásával megkezdte működését, melyben nyilván inkább az evolúció tanát megcáfolni, mint hirdetni igyekezett. Az 1873/74-es tanév első félévében már „Részletes antropológia” és „A Darwin-féle nemi párosításról”, a következő tanév első félévében a „Darwin-féle fajeredetről” tartott előadást. Az 1875/76-os tanév első félévére meghirdetett előadásait azonban már nem tarthatta meg, mert átlépett a református egyház kebelébe és eltávozott Budapestről.

Ezzel az első próbálkozással azután az ún. filozófiai antropológia egyelőre befejezte szerepét a budapesti egyetemen (BARTUCZ 1964).

Említettük, hogy a magyar antropológiai tanszék megalakítása érdekében először SCHEIBER nyújtott be javaslatot. Ő 1862-ben Jassy-ban, 1864-ben pedig Bukarestben volt sebészprofesszor, ahol az egészségtelen klíma szervezetét súlyosan megviselte, s ezért Karlsbad-ba utazott gyógyítás céljából, ahol az akkori közoktatásügyi minisztertől, báró EÖTVÖS JÓZSEF-től ígéretet kapott budapesti professzori kinevezéséhez. Nem ismeretes, hogy ez az ígéret az antropológiai tanszékre vonatkozott-e. EÖTVÖS 1871 februárban bekövetkezett halála a terv megvalósulását megakadályozta, SCHEIBER azonban mindenképpen Budapestre akart költözni, ezért 1873-ban az új kultuszminiszterhez, TREFORT ÁGOST-hoz egy terjedelmesebb Promemoria-val fordult, melyben kifejtve az embertan lényegét, javasolta: „1. embertani múzeum felállítását, 2. népszerű és tudományos előadások által e tant meghonosítani és ez úton, 3. anthropologiai társaság képződését előkészíteni”

4. kép. Scheiber Sámuel

5. kép. Lenhossék József

(BARTUCZ 1964). Ő volt az első hazánkban, aki ebben a beadványában propagálta a történeti embertani anyag gyűjtését, olyan intézkedéseket javasolva több, mint 110 évvel ezelőtt, melyeket csak újabb múzeumi törvényeink valósítottak meg.

A miniszter SCHEIBER beadványát a budapesti egyetem orvoskarához küldte véleményezésre, amely nem tartván magát illetékesnek a kérdésben, átküldte azt a bölcsészeti karhoz. Utóbbi SCHEIBER tervezetét helyeslő válasszal terjesztette fel a miniszterhez. LENHOSSÉK — aki például a SCHEIBER által ajándékozott koponyákon nevetségesnek tűnő kifogásokat talált (zsírfoltosak) — úgy tűnik, nem szimpatizált a javaslattal, így személyi okok miatt az ügy ad acta került. Ezzel szemben 1875 őszén maga LENHOSSÉK lépett a nyilvánosság elé, mint antropológus. „Cranioscopia” című munkájából kitűnt, hogy sem SCHEIBER hármasként javaslatával, sem személyes tanszéki igényével nem értett egyet és azt nem támogatta. Ezzel a személyi harc az antropológiai tanszék ügyében SCHEIBER és LENHOSSÉK között végleg kiéleződött. Előbbi 1876-ban a Wiener Medizinische Presse-ben nemcsak éles kritikát írt LENHOSSÉK Cranioscopia-járól, hanem feltárta a személyi háttérrel is a következőket írva: „Lenhossék... a helyett, hogy e tervemet támogatta volna, a helyett, hogy e területen való további munkára bátorított volna, és engemet meghívott volna, hogy mellette dolgozhassak, amíg beadványom felett döntöttek volna — koponyagyűjteményemet... hivatalosan gúny tárgyává tette” (BARTUCZ 1964).

Jelentős fordulat következett be az 1876-os budapesti kongresszus hatására. A kongresszuson elhangzott előadások két kötetben, francia nyelven jelentek meg. P. BROCA-nak és több külföldi antropológusnak a hazai illetékesekkel folytatott beszélgetései, a sajtó visszhangja olyan hatást fejtettek ki, hogy a hivatalos és nem hivatalos magyar közvélemény többé nem vonhatta ki magát a kérdéssel való foglalkozás alól. Annál is inkább, mert ezen a kongresszuson olyan neves antropológusok vettek részt, mint J. KOLLMANN (Basel), R. VIRCHOW (Berlin), H. SCHAAFFHAUSEN (Bonn), I. KOPERNICKI (Krakkó), I. WAHRMANN (Bécs), P. BROCA (Paris), E. CHANTRE (Lyon), A. RETZIUS (Stockholm).

A kongresszuson 48 szekrényben 22 000 tárgyat állítottak ki s a hét szakülés közül kettő kimondottan antropológiai témához kapcsolódott. Az első ülés az ember létezésének legrégebb magyarországi nyomaival, a kilencedik pedig a Magyarországon talált koponyák anatómiai és etnikai jellegeivel foglalkozott.

Az idő azonban a hosszú értekezések felolvasásával telt el, amelyek részben ismert dolgokat említettek, ... „jóformán semmit sem hallottunk a prehisztorikus Magyarországról” írta BARTUCZ LAJOS (85) s a magyarok udvariasságból háttérbe helyezték saját érdekeiket. A szeptember 4—11 között lezajlott kongresszuson, 9-én LENHOSSÉK a mesterségesen torzított csongrádi koponyáról, 11-én pedig SCHEIBER a regruták testmagasságáról tartott előadást.

A kongresszus hatására megkezdődtek az ősembertani ásatások, majd 1878 őszén megalakult az Országos Régészeti és Embertani Társaság. Ez utóbbiban azonban az eszme egyik eredeti felvetője, SCHEIBER — a már ismertetett okok miatt — nem vett részt. De nem vett részt sem a kongresszuson, sem a társaság megalakulásánál TÖRÖK AURÉL sem, aki a következő időszak meghatározó egyéniségévé vált. Mégis ez az 1878-as év volt az egyik döntő időpont a magyar antropológia létrejöttében.

Mindezt csak erősítette az, hogy LENHOSSÉK 1879. május 13-án tartott rektori beszédének „Az antropológiáról, mint a jelenkori műveltség nélkülözhetetlen kellékéről” címet adta, melyben javasolta antropológiai tanszék felállítását (85), meg-

jegyezve: „Meg vagyok győződve, hogy... közoktatásügyi Miniszter úr... bizonyosan az anthropologiai tanszék felállításáról is gondoskodni fog” (20).

Ahhoz azonban, hogy az események jelentőségét megérthessük, kicsit bővebben kell megismerkednünk TÖRÖK életútjával.

A természettudományos antropológia intézményes létrejötte 1881-ben

TÖRÖK AURÉL, teljes nevén PONORI TÖRÖK (THEWREWK) AURÉL 1842. február 13-án született Pozsonyban, abban az évben, amikor A. RETZIUS munkája megjelent. A budapesti piarista gimnáziumban érettségizett, majd 1861-1863 között hat féléven át a Budapesti Tudományegyetem Orvosi Karának hallgatója volt. A következő négy félévet a bécsi orvosi karon töltötte, ahol 1867-ben avatták „orvostudorrá” (36). 1867 őszétől a Budapesti Egyetem Élettani Intézetében négy féléven át tanársegéd és közben a Budapesti Kereskedelmi Akadémián a vegytan és technológia tanára volt (37). 1869. május 24-én a budapesti orvoskaron „a képzési cselekvények” elengedése mellett az ébrény- és szövetszövetfejlődéstan magántanárává nyilvánították. 1869. július 29-én nevezte ki báró EÖTVÖS JÓZSEF miniszter a „Kolozsvári orvos-sebészeti tanintézethez az élettan és vele kapcsolatos szövettan és orvosi physika, nemkülönbön egyenlőre a kórbonctan és törvényszéki orvostan nyilvános rendes tanárává” (84). Itt négy féléven át oktatott. 1871–72-ben Bonnban, Nürnbergben, Würtzburgban, Tübingenben volt egy évig tanulmányúton, majd 1872. április 26-án a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter engedélyével 1872 szeptember végéig a strassburgi egyetemi oktatást, kutatást tanulmányozta (BARTUCZ 1962).

TÖRÖK eddigi életútja alatt azonban még mindig nem szerepeltek olyan események, amelyek az antropológia iránti érdeklődését felkeltették volna. Ez 1878-ban egy véletlen eseménynek köszönhető.

A kolozsvári egyetem bonctani tanszékén a CZIFFRA tanár halála miatt megüresedett állásra javasolt KLUG NÁNDOR inkább az élettani és szövettani tanszékét választotta, s ezért a tanári comissio javasolta TÖRÖK-nek, hogy vállalja el a bonctani tanszék vezetését. 1889. november 10-én kelt önéletrajzában írta, hogy: „...felszólítottam, hogy valjon nem volnék-e hajlandó tanszékemet cserélni... s mint ez különben a kolozsvári orvostudományi kar tanszéki bizottsága tárgyalási — valamint az illető kari ülések jegyzőkönyveiben is dokumentálva van — én sem egyszerű tanszékátváltatási hajlamból, sem pedig más mellékes előzetes szempontokból nem hagytam el régi tanszékemet és csupán csak az időközben előállott körülményeknél fogva léptem át a bonctani tanszékre” (38).

Az egyetemi tanács felterjesztése alapján TREFORT miniszter 1878. augusztus 8-án az áthelyezést engedélyezte (40) és 1878. december 3-án kinevezte TÖRÖK-öt a leíró- és tájbonctani tanszékre nyilvános rendes egyetemi tanárnak (41).

Azt, hogy TÖRÖK-nek az antropológia felé való orientálódását ez a tény határozta meg, önéletrajzi adatai is igazolják; „Hogy a bonctani tanszék elfoglalása után miképp jutottam az embertani bűvárlat eszméjére, szolgáljanak röviden a következő tények... a kolozsvári bonctani tanszék... legbecsesebb gyűjtemény tárgyait egyfelől a néhai CZIFFRA tanártól eredő koponyagyűjtemény és másfelől a néhai GENERICK tanártól készített fagyasztott tetemek átmetszetei képezték. Ez időtájt a modern embertani bűvárlat eszméje mindenütt élénk mozgalmat idézven elő s vissza emlékeztetvén tanuló koromból HYRTL bécsi bonctanár szavaira a ki... az embertan művelésének nagy fontosságát kiemelte, a mely alkalommal különösen hazánkat 'Ungarn ist eine ethnographische Musterkarte' fölemlítette, a

6. kép. Török Aurél

kínálkozó alkalmat megragadtam és a néhai CZIFFRA tanártól fennmaradt beces koponyagyűjteményt speciális tanulmány tárgyává tettem. 1878 ősztől kezdve a kapott irányeszmék értelmében már nem pusztán csak a koponyák vizsgálatával, hanem a bonczolásra került tetemek speciális ún. faji anatómiájával (anatomie des races humaines) kezdetem foglalkozni... A kérdésbe mindinkább belémerülvén figyelmessé lettem a mai anthropologiai bűvárlat nagy jelentőségére. E tanulmányom alatt érlelődött meg bennem az eszme, hogy tanszéki működésemből fennmaradt minden szabad időmet az anthropologiai bűvárlatoknak szenteljem és elhatározásommá vált, hogy magamat a „magyar faj” anthropologiai kiderítésére előkészítsem” (38).

A 36 éves, nős, családos, kolozsvári élet-szövevettan professzor tehát eredeti szakjában való 12 évi működés után keresett kapcsolatot az antropológiával és elhatározta, hogy ezt a szakterületet is elsajátítja.

Ennek érdekében 1878-ban részt vett a párizsi világkiállítás alkalmából egybehívott nemzetközi antropológiai kongresszuson, ahol hazánkat képviselte. Ott került kapcsolatba P. BROCA-val, akivel haláláig levelezett.

„A párizsi világhírű anthropologiai intézet, valamint a nagy mesterek barátságos buzdítása érlelte meg bennem az elhatározást, hogy szabadságidőt kérve, magamat a nagy mester mellett, életem főcéljául kitűzött nagy munkára, a mindeddig csak hiányosan és legtöbb tekintetben hibásan ismertetett ’magyar faj’ anthropológiájára minden irányban előkészítsem, s önálló bűvárképen kiképezsem magamat” (37).

TREFORT francia nyelvű ajánló levelét (42) augusztus 16-án TÖRÖK már átadta Párizsban, melyben a miniszter kérte, hogy segítsék elő tanulmányait és „bocsássák rendelkezésére a szükséges eszközöket, hogy elérje tudományos célját” (BARTUCZ 1964). BROCA külön levélben hívta meg TÖRÖK-öt, mint külföldi

delegátust — holott erről a miniszter ajánló levelében nem volt szó — a kongresszus augusztus 21-ig terjedő idejére, majd az azt követő augusztus 23—28 közötti szakosztályülésre. TÖRÖK-nek kormánydelegátussá való előléptetése megerősíti azt a feltevést, hogy a budapesti tanszék felállításának szükségessége már a magyarországi kongresszuson megbeszélés tárgya lehetett BROCA, TREFORT, PULSZKY és RÖMER között.

TÖRÖK több cikkében a BROCA-val való párizsi találkozását jelölte meg olyan döntő tényezőként, amely őt antropológussá tette. Egyik legérdekesebb cikk-töredéke 1885-ből származik, melyben ezt írta: „Egyik külföldi tartózkodásom sem volt oly rendkívül tanulságos rám nézve s úgyszólván döntő befolyású életpályám jövőjére nézve, mint mikor 1878-ban Párisban világtárlatnézni jártam... olyan leckében részesültem, amelyet míg élek, el nem fogok felejteni: sohasem, hisz’ ennek köszönhetem, hogy anthropologus lettem” (BARTUCZ 1964). A világiállítás alatt a Trocadero-ban rendezett antropológiai kiállítással kapcsolatos és több helyen ismertetett felháborodása is közrejátszhatott ebben. Amikor ugyanis ott az egyik szekrényben „Igazi magyar typosok” cím alatt rablógyilkos koponyákat látott és másnap a francia embertani társaság vezetőjét meglátogatta s ezt szövéttette, BROCA így förmedt rá: „Hát önök, nemes magyarok, ide jönnek protestálni, hát önök csak beszélni tudnak? Nálunk csak tényekkel lehet előállni. Hát hozott-e a tanár úr magával koponyákat, hogy dr. BENEDICT urat (t.i. aki küldte a koponyákat) megcáfolhassa... Önök maguk nem tartják érdemesnek, hogy saját fajukat kutassák? Hát hol vannak önöknél a koponyagyűjtemények?... Mikor az 1876-iki nemzetközi kongresszuson Budapesten jártam, LENHOSSÉK is magyar rablók koponyáit mutogatta”. Mikor erre TÖRÖK azt válaszolta, hogy „Én nem vagyok anthropologus, én az élettan tanára vagyok,” BROCA szavába vágott: „Hátha nem anthropologus, akkor legyen azzá, ön még fiatal ember s reá adhatja még magát. Jöjjön el hozzánk egy évre, majd kiképezzük; TREFORT minister úr úgyis megígérte nekem Budapesten, hogy fog majd nekünk egy fiatal tudóst e czélból küldeni” (BARTUCZ 1964).

Ezeket a szavakat TÖRÖK nagyon megszívlelhette, mert már 1878 őszén javasolta, hogy a M. kir. Természettudományi Társulat Közlönyében antropológiai rovatot rendszeresítsenek s ennek megvalósulása után annak vezetésével őt bízták meg. Életrajzában megjegyezte, hogy: „...ez az egyedüli rovat a melynek vezetője nem a fővárosban lakik” (37). 1878 és 1881 között antropológiai témakörből e rovatban 24 közleménye s ezen kívül más helyen két nagyobb tanulmánya jelent meg.

1879-ben egész Magyarországon először hirdetett és tartott rendszeres előadásokat antropológiából (37).

1880—81-ben saját költségén egy éves külföldi tanulmányútra ment s ekkor vett részt a német antropológusok 1880-as berlini konferenciáján, 1881-ben a párizsi Embertani Társaság ülésén, ahol januárban „Sur le crane d’un jenne Gorille” címmel előadást tartott. 1881 márciusában E. HAMY felkérte a „Crania ethnica” című munka társszerzőjének. 1881-ben az algiri, regensburgi antropológiai gyűléseken vett részt. 1881-ben Algir és Tunisz határán, valamint Svájcban, a bieli tó környékén ásatásokat végzett.

Egy éves szabadságának ideje alatt PETHŐ GYULÁ-val lefordította és megjelentette P. TOPINARD „Anthropologie” című 47 íves munkáját (TOPINARD 1881). E munka során ő állapította meg legelőször magyar nyelven az antropológiai szakkifejezéseket.

TÖRÖK tehát tudatosan készült az antropológusi pályára és mint BARTUCZ feljegyzéséből olvashatjuk, a pesti tanszék megalapítására „A korszellem alkalmas

volt, az intéző körök fogékonyak voltak, a talaj elő volt készítve, de olyan nagylátókörű, európai műveltségű kultuszminiszter kellett hozzá, mint TREFORT ÁGOST volt, egyetemi természettudományi intézetek alapítója” (32).

Ilyen előzmények után született meg az a — magyar antropológia szempontjából — történelmi jelentőségű okmány, melyet FERENCZ JÓZSEF az éppen akkor tartott hadgyakorlat miatt Mezőkövesden írt alá s amelynek alapján TREFORT kinevezte TÖRÖK-öt a budapesti tanszékre (44).

TÖRÖK erről már korábban tudhatott, mivel 1881. augusztus 19-én kérte felmentését „a kolozsvári boncztnai tanszéki állomásától” (43).

TÖRÖK AUREL antropológiai tevékenysége 1881—1912 között

Mint az előzőekben láttuk, TÖRÖK minden alkalmat megragadott arra, hogy antropológiai ismereteit bővítse. Közvetlenül a budapesti tanszékre való kinevezése előtt, 1881. augusztus 18-án írta önéletrajzában: „Ezek után leghőbb óhajom az, hogy alkalmam és működési terem legyen mindazon, a magyar névre bizonyára kitüntetőleg ható, megbízásoknak megfelelhessen és e hazában az anthropologiai búvárlatokat lendületbe hozni s ekkép egyik nemzeti kötelességünk: saját fajunk meghatározásának teljesítésében külföldön szerzett tapasztalataimmal és ismereteimmel résztvenni” (37).

Az újonnan létesített tanszékkal kapcsolatos programjának benyújtására TREFORT 1881. október 16-án szőlitotta fel, utalva arra, hogy abban a helyiségek kijelölésével és az embertani múzeummal kapcsolatos terveit is vázolja fel (45). TÖRÖK ezt az 1881. december 16-iki kari ülésre terjesztette be, melyben az alábbi feladatokat jelölte meg a tanszék működésével kapcsolatban (46):

- 1) a mai embertani tudomány szakma ismertetése,
- 2) az embertani előadások tervezete,
- 3) a budapesti embertani intézet tudományos működésének hivatása és iránya,
- 4) a felállítandó embertani múzeum berendezésének javaslata,
- 5) az embertani tanszék és intézet berendezéseinek tervezete,
- 6) az embertani intézet helyiségeinek megjelölése.”

Az embertan fő diszciplínáiként a következőket adta meg:

biológiai embertan (az emberi test boncz- és élettani vizsgálata az emberrasszok szerint és a főemlősökre való tekintettel; kraniológia, antropometria, stb.);

etnológiai embertan (az embernek, mint társadalmi lénynek a vizsgálata: az emberfajták és népek testi és lelki sajátosságainak leírása, az emberfajták és népek társadalmi életének megnyilvánulásai);

demográfiai embertan (a környezeti tényezők vizsgálata az élet létrejöttére, lefolyására statisztikai elemzéssel);

prehisztóriai embertan (az emberiség geológiai történelme fosszilis maradványok alapján).

Ez a tematika sokkal bővebb és egyértelműbb volt, mint LENHOSSÉK elképzelése, aki az antropológiát a boncztan egyik ágának tekintette. Már idézett rektori beszédében ezt így fogalmazta meg: „...jelen beszédem tárgyává az emberi boncztan azon tudományos ágát választám, amely... ismerete nélkül általános műveltségre igényt senkisé tarthat, ... értem az Anthropológiát, vagyis embertant, melyet P. BROCA igen helyesen 'L'histoire naturelle du genere humain' azaz az emberi nem természetrajzának nevez” (33).

TÖRÖK tervezetében megemlítette, hogy jóllehet külföldön ezek közül csak egyiket vagy másikat adják elő, ő valamennyit oktatni kívánja „hogy az embertani bűvárlat hazánkban minél inkább meggyökeresdjék” (46).

Az 1881—82-es tanévben ennek megfelelően hirdette meg előadásait is. Alaposágára utal, hogy a gyakorlatoknál feltűntette: „heti 5 órában, a nap világos óráiban”.

Kutatási terveit a következőképpen fogalmazta meg: „...hazánk emberraszait és népességeit rendszeresen, vidékről vidékre biológiai, ethnologiai és demográfiai embertan szempontjából” megvizsgálni és ennek alapján megírni Magyarország antropológiáját, amire ... buzdító felhívást is kapott” a francia és német antropológusoktól.

Tervei között szerepelt továbbá egy embertani múzeum létesítése is, amely „...nélkülözhetetlen alapját teszi az embertani tudományok oktatásának és bűvárlati művelésének”. Úgy képzelte el, hogy az biológiai (csontváz, koponya, agyvelő, szervrészek gyűjteménye), etnográfiai (ruházat, ipar stb.), demográfiai (florisztikai és faunisztikai térképekkel, a lakosság különböző szempontok szerinti megoszlását bemutató ábrákkal), prehisztorikus (a Föld különböző területein talált leletekkel), nevezetes emberek koponyamintáit, képeit magában foglaló osztályokból fog felépülni.

Nyugodtan mondhatjuk, hogy ez olyan monumentális terv volt, amelyre akkor sehol sem lehetett példát találni Európában. S hogy miért akart ilyen intézetet létesíteni, arra saját maga adta meg az indoklást: „Ha sikerülni fog Budapesten egy ily berendezésű embertani múzeumot létesíteni, úgy hazánk egy oly új kultúrintézettel fog dicsekedhetni a mely egyenesen mintaszerűnek tekintendő” (46).

Ehhez mindössze egy egyetemi tanári, egy tanársegédi, egy preparátori és egy „szolga” állást kért, továbbá 10 500 frt-ot.

De vajon mit kapott ennek megvalósításához?

A tanszéket a központi épületben helyezték el (27), ami öt *helyiségből* állt s előzőleg lakás lehetett. Két év múlva, 1883. április 25-én jelzi a dékánnak, hogy az embertani tanszék számára kijelölt helyiségek (két kicsi, egy nagyobb szoba, konyha és kamra) összes alapterülete 64,85 m², ami nem elegendő (86).

Különösen nagy problémát jelentett számára, hogy boncolásra alkalmas helyisége nem volt, amit már egy évvel a tanszék megalakulása után kért (46, 23). Ebben a beadványában jegyezte meg, hogy a bonctani helyiség ügyében „LENHOSSÉK tanárral 'pour parler' tartatott, de aminek gyakorlati eredménye nem lett”. Ezért „...nagyon is megfontolandó: hogy az embertani tanszék felállításával kitűzött cél, vajjon nem érhető el sokkal biztosabban, ha a tanszék mint olyan ugyan beszünttetik — de az embertani szakmának művelése és tanítása ezentúl is biztosítottak?... a disciplinának sikeres oktatása csakis a rendszeres bonctanban kellőleg járatos hallgatóság mellett lehetséges”. Mivel a tárgyat addig tanárjelöltek, jogászok és teológusok hallgatták, mindezek figyelembe vételével „...legjobb esetben is csak dilettánsok kerülhetnek ki...” az egyetemről, mivel „...a tudományos embertani szakma művelése és tanítása csakis az orvostudományi szakmák keretén belül lehetséges...” (46). Állításának igazolásául említi meg BLUMENBACH, BROCA, RÉTZIUS, WELCKER, STIEDA, VIRCHOW és mások nevét, akik mind vagy bonctannal foglalkoztak, vagy kórboncnokok, sebészek voltak s azután váltak antropológussá.

Abban a talán kissé bizarrnak tűnő elképzelésében, hogy az önálló embertani tanszék megszűnjön, anyagi háttér nem játszhatott szerepet, hiszen mindkét tanszéken ugyanaz volt a professzori fizetés.

A bonctannal való foglalkozás azért volt TÖRÖK-nek szívügye, mert az ember-tani gyűjtemény létrehozásán kívül vonzotta az emberszabású majmok összehason-lító bonctanával való foglalkozás is. Erről életrajzában (38) a következőképpen emlé-kezett meg: „Midőn tehát Párizsból visszaérkezvén, az embertani tanszéket elfog-laltam, mindjárt kezdettől fogva odairányoztam minden törekvésemet, hogy az embertani tudományszakmát a maga teljességében művelhessem és taníthassam — de a mi igen kicsiny részben sikerült. A legnagyobb hátrány e tekintetben az vala, hogy az embertani tanszék a bölcsészettudományi karnál állíttatván fel, a bonczo-latokkal járó embertani kutatásokról le kellett mondani; ... „Érdekes, hogy a bonc-tani helység kérdésében még TREFORT-nak az orvoskari dékánhoz intézett levele alapján (89) sem tudott eredményt elérni.

TÖRÖK kezdettől fogva jelezte az illetékeseknek helységproblémáját. Egyik ilyen beadványa báró EÖTVÖS LÓRÁND vallás- és közoktatásügyi miniszterhez 1894. október 22-i keltezésű, melyben írta, hogy a tanszéken „...nincs tanterem, könyvtár, laboratórium. Az anyag a padláson és pincében van” (50). Egy korábbi 1884. május 27-én kelt átiratában javasolta a tanszék alapterületének 444 m²-re való megnagyobbítását (87). Végül is a miniszter 1885. február 20-án kelt levelében enge-délyezte, hogy az embertani intézet a Múzeum körútbeli új épületben legyen elhe-lyezve és a költözködéshez, valamint új berendezések vásárlásához 26 880 frt-t utalt ki, de a bonctani helység kérdése ekkor sem oldódott meg (85). Az új tanszék alap-területe viszont 446,89 m² lett (88).

TÖRÖK nemcsak a saját tanszékére gondolt, amikor helységügyben állandó jelleggel ostromolta az illetékeseket, hanem az egész bölcsészkar fejlesztését szem előtt tartotta. 1902-ben erről így írt egyik átiratában: „...a Lágymányoson tervbe vett műegyetemi építkezések elkészültével megürülendő összes jelenlegi épületei a műegyetemnek, a Tudományi-Egyetem bölcsészettudományi Kara számára tartas-sanak fenn...” (52).

Tervei között egy nagyon jelentős embertani múzeum felállítása is szerepelt. Ezzel kettős célt szeretett volna elérni: egyrészt lehetővé tenni az ásatásokból szár-mazó emberi csontvázak megmentését és összegyűjtését, másrészt biztosítani az előá-dásokhoz a szemléltető anyagot.

A cél elérése érdekében tevékenysége is kettős volt. Már nagyon korán kereste a lehetőséget a régészekkel való együttműködésre, de részt vett ásatásokon is. Erről tanúskodik a „Tisza-Zugi arheológiai magántársulat” egyik jegyzőkönyve, amely szerint már 1883. augusztus 22-én TÖRÖK is jelen volt a szelevényi ásatáson, ahol valószínűleg honfoglalás kori, vagy avar kori leletet tártak fel (90). Hasonló ásatásokat végzett máshol is (18, 69) és ezekbe a munkálatokba tanítványait is be-vonta (70). Későbbiek során ezt a tevékenységét az ország különböző területeire kiterjesztette (64, 91), sőt őt is meghívták ásatásokra (92).

Ennek a munkának az eredményeként elérte, hogy a régészek — gyűjteményé-nek gyarapítására — a leleteket elküldték TÖRÖK-nek (74, 76, 93), de még SCHEI-BER is megajándékozta egy koponyával (35).

Érdeemes megjegyezni, hogy a napjainkban létesült pusztaszeri emlékpark terü-letén is ő végzett először ásatásokat (57).

Az embertani múzeum anyagának gyarapítása érdekében igyekezett a már meg-levő gyűjteményeket is megszerezni. Alig két évvel a tanszék megalakulása után vette át a Nemzeti Múzeum által felajánlott koponyagyűjteményt (94). A múzeum állat-tani osztályától majomkoponyákat vett kölcsön az előadásokhoz (102). Kevésbé volt sikeres az az igyekezete, hogy ISZLAY JÓZSEF gyűjteményét (54) megkap-hassa, mivel azt ISZLAY életében az „előkészítő fogászati intézetnek” ajándékozta

(95). Ezzel a gyűjteménnyel kapcsolatos tevékenysége már előre vetíti azokat a problémákat, amelyek később nagyon sok nehézséget jelentettek TÖRÖK-nek. Újabb beadvánnyal fordult ugyanis BERZEVICZY ALBERT közoktatásügyi miniszterhez, hogy ha már nem is kaphatja meg a gyűjteményt, legalább az előadásokhoz kölcsön kaphassa (96). A válasz az volt, hogy „...a gyűjteménynek szaktudósok, tehát dr. TÖRÖK AURÉL által való használatát” nem akadályozza senki, csak azokat minden alkalommal kölcsön kell kérni. Ez az intézkedés úgy tűnik TÖRÖK hiúságát bántotta, mert egy 14 oldalas újabb beadványt intézett a miniszterhez, melyben többek között ezt írta: „...én tehát eme mintegy büntetés számba menő intézkedésekben úgy tanszékemnek hivatalos lebecsülését, mint saját az e tanszéken immár 23 éves működésem felett való hivatalos pálcatorést vagyok kénytelen látni” (53).

Mindenesetre TÖRÖK a magyarországi leletek megmentése érdekében rendkívül sokat tett. Ezt elsősorban azzal érte el, hogy már 1883-ban kérte a vallás- és közoktatásügyi minisztert, rendelje el a földmunkák során előkerült csontok bejelentését az Antropológiai Múzeumnak (98). Ezt a fővárosi tanács még az évben engedélyezte (99).

Az a nagy energia, amellyel TÖRÖK az antropológiai múzeum létesítése érdekében fáradozott, rövidesen meghozta eredményét. A gyűjtemény 1883. szeptember 15-én kelt feljegyzése szerint 974 darabból állt (56), amely 1884 májusára 1667-re növekedett és 3 év alatt már 1500 koponyát, 25 teljes csontvázat, 70 gipszlenyomatot és 40 agyvelőt gyűjtött össze (100). 1884-ben „Antropológiai Múzeum, Budapest, Egyetem” feliratú levele arról tanúskodik, hogy tervezett múzeuma már létezett. De elérte azt is, hogy ásatásaira külön pénzt biztosítottak (56), valamint az előljáróságok az előkerült leleteket bejelentették neki (83). A szorgalmas munkával összegyűjtött anyagból az 1885-ös budapesti általános kiállításon a zenecsarnokban bemutatást rendezett (101).

TÖRÖK egy későbbi jelentésében, melyet a Bölcsészettudományi Kar dékánjának készített és amely pontos dátummal nincs ellátva, de 1886 és 1894 közé tehető, a következőket írta: „...mintegy 10 000 koponyát és 1000 csontvázat sikerült 'egybeállítani', aminek következtében a budapesti embertani intézet és múzeum az összes külföldi társzéki és intézetei között elismert előkelő szerepet játszik.” Ugyanakkor megjegyzi azt is: „Sajnos, hogy az embertani szakma fontosságát a többi természetrajzi szakmákéival hazánkban még nem tekintik egyenlő rangúnak” (116).

Az összegyűjtött jelentős számú lelet és az ennek elhelyezéséhez hiányzó helyiség problémája végül is arra készítette TÖRÖK AURÉL-t, hogy kérje a gyűjteménynek a városligeti Néprajzi Osztályon való elhelyezését (61), amelyet 1906-ban a Magyar Nemzeti Múzeum el is fogadott (62). Ez az intézkedés kezdetét jelentette a Természettudományi Múzeum keretében 1945-ben megalakult Embertani Tár létrehozásának.

Nem a múzeum gyarapítását szolgálta, hanem a nemzeti múlt megbecsülését jelentette az a tevékenysége, amely az Árpád-házi királyok csontvázainak vizsgálatával és méltó elhelyezésével függött össze. TREFORT miniszter 1883. október 31-én bizta meg a budavári plébániatemplom úgynevezett ZICHY kriptájában levő „...III-ik Béla királyunknak és nejeinek tulajdonított tetemek megvizsgálásával dr. TÖRÖK AURÉL az embertan nyilvános rendes tanárát saját kérelmére...” (68), aki a csontvázak rendkívül részletes vizsgálatát (67) végezte el, fényképeket készített a csontokról (63), de mindez meglehetősen sok évet vett igénybe. Azok a dokumentumok, amelyek jelenleg a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában található III. Béláról és nejeéről (65, 66, 67), ma már alapvető forrásmunkaként szolgálnak. 1896. február 27-én a Bölcsészettudományi Kar dékánjától kért segítséget

ahhoz, hogy III. Béláról hí rajzokat készíttethessen, mivel a csontok visszahelyezésére 1897-ben sor fog kerülni (58). Ezt a kérését korábban — 1896. január 27-én — a MTA elvetette. Végül is a közoktatásügyi miniszter 1897. november 20-án „III. Béla testereklýéinek tudományos célú reprodukciójához legfeljebb 2500 frt erejéig” engedélyezte terv készítését (104).

A királyi csontok újbóli eltemetése azonban késett, amiért TÖRÖK-öt nyíltan is elmarasztalták. Miután 1892-ben az Akadémia levelező tagja lett (27), 1893-ban székfoglaló beszédét tartotta III. Béláról. Ezt a beszédet SEBESTYÉN GYULA kritizálva azt mondta, hogy előadása „a kútfők hiányos ismeretéből folyó botorkálás volt” (26, SEBESTYÉN 1893). A másik támadás ellen — amikor TÖRÖK Marienbadban volt — tanítványa, DOBSA LÁSZLÓ védte meg, amikor az „Egyetértés” című lap 1897. július 13-iki számában leírta, hogy III. Béla király csontjainak eltemetése nem „az embertani intézet által okozott” halasztás miatt következett be (73). Végül is a királysír ügye 1898. október 28-án azzal zárult, hogy BÁNFFY miniszterelnök a következő szövegű levelet küldte TÖRÖK-nek: „Ő cs. és ap. kir. Felsege f. év október 24-én kelt legfelső elhatározásával Nagyságodnak, boldog emlékű III. Béla király és hitvese földi maradványainak végleges nyugalomra helyezése és a síremlék felállítása körül szerzett érdemei elismerésül a III-ad osztályú vaskorona rendet legkegyelmesebben adományozni méltóztatott.

Erről Nagyságodat örvendetes tudomásul azzal értesítem, hogy a rendjelvény és a rendirodai nyomtatványok később fognak Nagyságodnak kézbesítettni. Budapest, 1898 évi október 28-án. B. BÁNFFY” (103).

Alighogy befejezte TÖRÖK III. Béla csontvázának vizsgálatát, máris hozzálátott a székesfehérvári bazilika területén előkerült sírok megmentéséhez. Ez ügyben a MTA elnökének, báró EÖTVÖS LÓRÁND-nak írt kérvényt (60), amelyre 600 frt támogatást kapott (82).

TÖRÖK AURÉL — mint korábban láttuk, — komoly tervvel indult az ember-tan oktatását illetően (46). Ezt azáltal igyekezett megvalósítani, hogy változatos témakörű előadásokat tartott. Hallgatóiról pontos feljegyzést készített (47, 55), amelyből kitűnik, hogy amíg 1881—82-ben mindössze 2 tanítványa volt, ez a létszám az 1903—1904. évi téli szemeszterben elérte a 174-et. Összesen 2732 hallgatója volt 1881 és 1912 között. Az új tanszéken első előadását 1881. október 3-án kezdte meg. Két első tanítványa THIRRING GUSZTÁV és PÁPAI (SCHIP) KÁROLY később munkatársai lettek, de tanítványai közül (19) mellette dolgozott GRITNER GYULA, JANKÓ JÁNOS, DOBSA LÁSZLÓ és BARTUCZ LAJOS is. Ugyancsak antropológiával foglalkozott később TESZÁK KÁROLY és HILLEBRAND JENŐ, akik az 1902—1904-es tanévben látogatták előadásait. Sok későbbi tudós volt hallgatója mint pl. ENTZ GÉZA, MADZSAR JÓZSEF, SEEMAYER VILMOS, BRÜCKNER GYÓZÓ, PRINZ GYULA, KORMOS TIVADAR, RAPAICS RAYMUND, POGÁNY ÖDÖN, KOGUTOWICZ KÁROLY, MAUCHA REZSŐ, VERZÁR FRIGYES, HANKÓ BÉLA, TELEGDI-RÓTH KÁROLY s nem utolsósorban azok, akik később rövidebb-hosszabb ideig művelték az antropológiát, mint a már említettekén kívül KUBÁSS MARIANN, BALOGH BÉLA, LAMBRECHT KÁLMÁN, NÁNÁSY LÁSZLÓ, GSTETTNER KATALIN (59).

TREFORT 1886-ban engedélyezte, hogy a „polgári iskolai tanítóképezde növendékei nevezett tanárnak az antropológiáról tartott előadásait az egyetemen hallgathassák” (49), TÖRÖK tehát nemcsak az egyetemistákat oktatta.

Professzorsága alatt 23 egyetemi doktori értekezés készült. Magyarországon antropológiából az első egyetemi doktori értekezést MOLNÁR ISTVÁN hajdúböszörményi tanár írta „Az ősemlék lélektana” címmel, amely francia nyelven je-

lent meg (17). Későbbi munkatársai közül GRITTNER alig négy évvel a tanszék megalakulása után készítette el „Craniológiai vizsgálatok magyarországi lakosok koponyáiról” című doktori értekezését. TÖRÖK tanítványait „jutalomtételek” kiírásával is készítette a tudományos munkára. Az 1884–85-ös tanévben éppen GRITTNER „Progrediamur” jeligével beadott pályamunkáját jutalmazták. De hasonló sikert ért el 1898-ban későbbi tanársegédje, DOBSA is (27).

A tanársegédén kívül TÖRÖK-nek egy hivatalsegédje volt még, a tanszék tehát összesen három személyből állott. TÖRÖK 1881-ben elkészített tervezetében (46) kutatási célt is megjelölt. Ennek elérése érdekében egyfelől régi csatahelyek, sírhalmok és barlangok rendszeres antropológiai átkutatását tervezte, másfelől hazánk élő lakosságának vidékek szerinti rendszeres tanulmányozását tűzte ki célul (BARTUCZ 1942).

E kettős célt nem tudta megvalósítani. Munkássága — a törvényszéki szakértői véleményező tevékenységen kívül (71, 72) — csaknem kizárólag a koponyák tanulmányozására korlátozódott. Ezzel kapcsolatban jegyezte meg BARTUCZ, hogy „A sok osteológia nem TÖRÖK bűne, hanem az európai antropológia akkori iránya” (17). Úgy tűnik azonban, hogy ebben sokkal nagyobb szerepe volt azoknak a vitáknak, amelyekbe TÖRÖK belemert.

Ezek közül különösen kettő emelkedik ki.

Az egyik RÉTHY LÁSZLÓ-val folytatott vitája, amely úgy kezdődött, hogy 1885-ben HAMPEL JÓZSEF-nek, az Archaeologiai Értesítő új szerkesztőjének felajánlotta, hogy a magyar nép eredetének kérdését a régészet, embertan és a néprajz együttesen oldja meg. RÉTHY erre „Mit akar a cranológia magyarázni olyan fogalmakkal szemben, mint a nemzet?” — kérdéssel támadt TÖRÖK-re, akit „álomhüvelyező”-nek nevezett (BARTUCZ 1942). Ez az eset annyira haragossá tette, hogy egy újabb publikációs lehetőség felajánlását a következőkkel utasította vissza HAMPEL-nél: „...az első nyilatkozatom becses lapjában egy oly ember részéről, akinek semmiféle előismerete nincsen a kérdésre nézve, éretlen gúny tárgyává tétetett; ...ugyan mi hasznát veheti a hazai tudományosság annak, ha RÉTHY az ő személyes gúnyoros nézeteit az Anthropologia ellen világággá bocsájtja... én ily lapban közreműködni nem tarthatom megegyeztetetőknek hivatásommal” (75). A RÉTHY és közte kialakult vita, mint ahogyan BARTUCZ írja, „...olyan volt, mint a forgószeles nagy nyári zivatar. Hirtelen jött, nagy erővel tombolt, ezután gyorsan el is múlt. A kár pedig, amit okozott, jövátéhetetlen volt” (BARTUCZ 1942). Ahhoz mindenesetre elegendő volt, hogy TÖRÖK-öt eltérítse az élő magyarság tanulmányozásától és a hazai problémák kutatása helyett a külföldön is divatos kraniológiai reform felé forduljon. Ennek eredményeként készítette el 1890-ben „Grundzüge einer systematischen Kraniometrie” című 613 oldalas német nyelvű munkáját, melyben ismertette azt az 5371 méretet, sok száz szögméretet és jelzőt, melyeket mérőeszközeivel és módszerével a koponyán mérni és meghatározni lehetett (14). A munkát József főhercegnek is megküldte (77).

És itt érte a második összeütközés KOLLMANN-al, aki szerint a „középerterek módszere” helyett helyesebb az agy- és arckoponya részei között meglévő korrelációk vizsgálata. KOLLMANN-nak az a megállapítása, hogy öt európai típus létezik, nem nyerték meg TÖRÖK tetszését, s az 1883-as trieri kongresszuson kitört köztük egy hosszú és szívós vita. TÖRÖK ennek hatására, régi vágyának, a kraniológiai módszerek reformálásának a megvalósításához fogott. Számos elmés mérőeszközt szerkesztett. A 700 oldalra terjedő és 12 évig elhúzódó értekezéssorozata „egy Jezó szigeti ajnó koponyáról” tökéletesen visszatükrözi azt, hogy mennyire belemerült a koponyamérés reformjába és hogy a kraniológiai vizsgálatokat mennyire

matematikai alapokra helyezte. Ennek a munkának 106 oldalas függeléke csak szám-táblázat volt. Jóilehet ebben a modern biometriai módszereknek és a valószínűség-számításnak az antropológiában való alkalmazását az elsők között mutatta be, s voltak, akik munkáját mintaszerűnek tartották, régi ellenfele, KOLLMANN őt gúnyosan „a kranimetria pesti reformátora”-nak nevezte, mérési módszerét pedig zsákcucának tartotta.

TÖRÖK-nek már nagyon korán elhidegült a kapcsolata LENHOSSÉK JÓ-ZSEF-fel is, aki mint a Magyar Tudományos Akadémia tagja nagyobb terjedelmű antropológiai tanulmányokat jelentetthetett meg. TÖRÖK ugyanakkor 1882-ben saját költségén volt kénytelen kiadni az „Antropológiai Füzetek” 312 oldalas első számát (TÖRÖK 1882), amelyből a „művelt nagyközönség” soraiból is mind-össze 40 volt hajlandó egy-egy példányt 1 forintjával megvásárolni (29). Az 500 kinyomtatott példányra 460 forintot fizetett rá. Így azután a magyar antropológia folyóirat nélkül maradt, és TÖRÖK külföldön volt kénytelen cikkeit publikálni (39).

Pedig TÖRÖK céljának megvalósulását ebben az időszakban mások is segítették. Így TÖMÖSVÁRY LAJOS 1886-ban megjelent cikkében szóváltette, hogy az Ural-vidéki rokonnépek esetében „...az anthropologiai rokonság igen el van hanyagolva” (21, TÖMÖSVÁRY 1886). De meg lehet említeni HAJÓSS JÓZSEF könyvét is, amelyben részletesen foglalkozik világnézeti szempontból az ember eredetével (21, HAJÓSS 1912). Ezek a munkák azonban sokkal jobban előbbre vitték volna az antropológia ügyét, ha mondanivalójukat TÖRÖK magyar nyelven megjelent cikkei is alátámasztják.

Szinte érthetetlen, hogy egyik legtehetségesebb tanítványának, tanársegédjének PÁPAI KÁROLY-nak a munkájáról mennyire elítélő véleménye volt annak ellenére, hogy négy évvel megelőzően a Magyar Földrajzi Társaság 1888. november 22-i ülésén éppen TÖRÖK ismertette PÁPAI Ural-vidéki kutatásait (29). Amikor az Akadémia felkérte, hogy bírálja PÁPAI munkáját, 1892. december 9-én többek között a következőket írta: „E munka a mostani alakjában ... nem jelenhet meg a Magyar Tudományos Akadémia kiadványai közt”. Megemlítette, hogy a kézirat pongyola, német mondat szerkezetre valló idegenségek, felesleges szószaporítás található benne, homályos, akaratos Irály, a felölelt bűvárlati probléma tervszerű kidolgozásának a hiányában leledzik... teljesen nélkülözi a mai tudományos bélyeget. Egyáltalában annak semmi nyomát sem fedezhetjük fel, hogy dr. PÁPAI a szakirodalmat rendszeresen átvizsgálta volna” (106). Nehéz lenne pontosan megállapítani, de valószínűleg ez is közrejátszott abban, hogy PÁPAI KÁROLY, aki 1888-ban egyéves tanulmányút keretében embertani kutatásokat végzett a vogulok (manysik) és osztjások (hantik) között és erről az útvjáról több levélben is tájékoztatta TÖRÖK-öt (79, 80, 81), amelyben leírta nehézségeit, végülis összegyűjtött anyagának feldolgozása előtt 1893-ban, 32 éves korában meghalt (ORTUTAY 1981).

Nem kevésbé éles vitát folytatott HERMAN OTTÓ-val is, akinek a könyvét (HERMAN 1902) az Országos Régészeti és Embertani Társulat 1903. március 31-én tartott „Az emberfajta és a magyar nép típusáról” című előadásában bírálta. Többek között a következőket mondta: „Ez a kérdés oly nehéz, hogy valóban bámulnunk kell HERMAN OTTÓ bátorságát, hogy ilyen rövid munkában oly messze kiható kérdést merészelt, mely számos más szaktudomány körébe vág... HERMAN OTTÓ a faj fogalmát nem határozta meg... az arcból akarja a faj típusát meghatározni... Bennem az a meggyőződés, hogy ez volt az ilyen első munka, melyet olvastam” (30). HERMAN 1902-ben megjelent munkájában valóban sok vitatható megjegyzés volt, arról nem is szólva, hogy abban könnyörtelenül kipellengérezte (KÓSA—

7. kép. Jankó János

KEVE—FARKAS 1971) JANKÓ kiadványát (JANKÓ 1900). Pedig JANKÓ is három hónapon át tanulmányozta 1898-ban az osztjások embertani jellegeit (ORTUTAY 1979, LIPTÁK 1968) és rendkívül jó felkészültséggel sokat és nagy munkabírással dolgozott. Nagy veszteség, hogy 1902-ben, 34 éves korában meghalt. Talán kissé elhamarkodott következtetései a korabeli tudomány színvonalával is magyarázhatók (ORTUTAY 1979.) Munkája még ennek ellenére is biztosan több biológiai alapot tartalmazott volna, mint az a könyv, amely 1902-ben jelent meg és a magyarországi „népfajok”-at tárgyalta (BALOGH 1902).

Mindenesetre TÖRÖK-nek PÁPAI-val, HERMAN-nak JANKÓ-val folytatott polémiája odavezetett, hogy a századforduló két tehetséges antropológus reménységét veszítette el a tudomány.

A magyar antropológia megszületéséért, az embertani tanszék és múzeum létrehozásáért, felszereléséért folytatott küzdelem, mint láttuk még az őt támogatóival szemben is folytatott harca végül is felőrölte TÖRÖK AURÉL idegrendszerét. Már 1898. október 17-én egészsége helyreállítása céljából két hét szabadságot kért (105). Más helyen meg nem értéséről panaszkodik, mondván, hogy „20 év alatt egyszer sem részesült hivatalos kiküldetésben” (51). Az 1907—1908-as tanévben az egyetem rektora volt, de ezek az évek megviselték szervezetét, régi érlemeszedése, asztmája, főütőértágulata ismét problémákat okozott. 1908 szeptemberben egy hónap szabadságot kért, hogy az Adrián, illetve Bécsben gyógyíttassa magát. Az 1908—1909-es tanévet azonban részint ágyban, részint szobában kellett eltöltenie. Jóllehet 1909 őszén ismét megkezdte előadásait, de ez a megerősödés csak látszat volt (34). A tragédia 1912. szeptember 2-án, a genfi antropológiai kongresszus megnyitásának

előestéjén bekövetkezett, amikor telve munkakedvvel és tervekkel elragadta a kéréssel halálát.

TÖRÖK érdemeiről volt tanítványának és munkatársának, BARTUCZ-nak a feljegyzéséből szerezhetünk információt.

Szerinte „TÖRÖK közel négy évtizeden át egyedül képviselte és művelte a magyar antropológiát. Munkássága külföldön is nagy hatást gyakorolt. A semmiből hatalmas gyűjteményt, intézetet és múzeumot hozott létre, amely rendezve és hitelesítve egyik forrása lehet a magyar antropológiai kutatásoknak.”

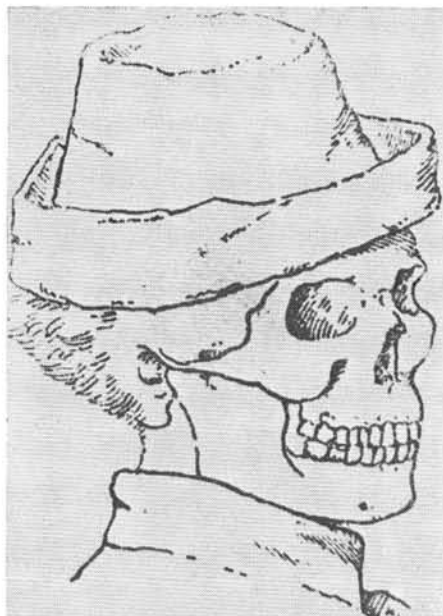
Az elsők egyike volt a darwinizmus és az emberszármazástan hazai hirdetőinek (25), amit az is bizonyít, hogy DARWIN „Az ember származása” című munkáját ENTZ GÉZÁ-val lefordítatva már 1884-ben magyarul megjelentette (DARWIN 1884, RAPAICS 1953).

8. kép. Bartucz Lajos 1910-ben

Más helyen BARTUCZ a következőket jegyezte fel volt professzoráról: „Működése nagy fellendülést, műszer- és gyűjteménygyarapodást jelentett, ásatásokat, kiállításokat szervezett, kapcsolatai voltak külfölddel, sok külföldi látogatója volt. De szélsőséges volt, mert túlhajtásai voltak, túlérzékeny, hirtelen haragú volt, összekülönbözött azokkal, akik támogatták volna (HERMAN OTTÓ, WLAŠIČ GYULA, RÉTHY LÁSZLÓ, JANKÓ JÁNOS), túlméretezett mindent. Előadásai érdekesek, változatosak, nagy kört öleltek fel, de rendszertelenek, a gyakorlatozók magukra utalva” (29). TÖRÖK-öt „...külföldön még jobban ismerték s főleg jobban becsülték mint idehaza, ahol a legtöbben a szeszélyes tudóst s egyoldalú csontanthropologust látták benne. Igaz, hogy (sokszor) nem volt éppen behízelgő ter-

mészeti (96) és nem kereste azok kegyeit, kikkel a tudományon belül vagy azon kívül érintkezett... véleményét nyíltan megmondta akkor is, ha az tetszésre nem talált. (Ezért életét a félreértések, meg nem értések sora s nyomában a mind nagyobb elkedvetlenedés kíséri.) A tudományos munka volt egyetlen szenvedélye, melyben nem ismert határt, sem mértéket. Amilyen szigorú volt hivatalos dolgokban, ép oly jó szíví volt, ha kértek tőle. A legnagyobb szíveséggel, örömmel adott tanácsot sok-

9—10. kép. Benczur Gyula rajza Kollmann keletbalti típusáról (Bartucz nyomán)

szor anyagi támogatást is a hozzá bizalommal fordulónak. Rajongó szeretettel tanított, mégha gyengélkedett is. A tanításnak és tanítványainak élt. Lelkes hazafi fájó szívvel látta a magyarság pusztulását, az egykékét” (34). Ugyanakkor „TÖRÖK ma összekötő kapocs lehet a magyar és szlovák antropológia között”, mint ahogyan BARTUCZ írta (105).

TÖRÖK halálával befejeződött a magyar antropológia első, hősi korszaka s a megalapozott tanszék, múzeum jó lehetőséget biztosított arra, hogy a hazai antropológia fellendülése bekövetkezzen. Aligha lehetett azonban sejteni, hogy ez a tudományág Magyarországon ezt követően még nehéz évtizedeket fog átélni.

A magyarországi antropológia alakulása a Török Aurél utáni időszakban

Az 1881 és 1912 közötti időszak bármennyire is rendkívüli haladást jelentett a magyar antropológia fejlődésében, aránylag már korán jelentkeztek a problémák. Ez elsősorban az Országos Régészeti és Embertani Társulatban mutatkozott meg, amelynek működése negyedik évében, 1882-ben sem TÖRÖK, sem LENHOSSÉK JÓZSEF nem szerepelt az előadói között. Ekkor még ugyan BARNA

FERDINÁND nyelvész tartott egy előadást „A finn-ugor népek fejalakata” címmel, de 1883-ban már nem volt egyetlen embertani előadás sem, sőt ennek az évnek a végén TÖRÖK, aki 1879 óta volt tagja a társulatnak, bejelentette kilépését (BARTUCZ 1958).

A nehézségeket csak fokozta TÖRÖK AURÉL halála.

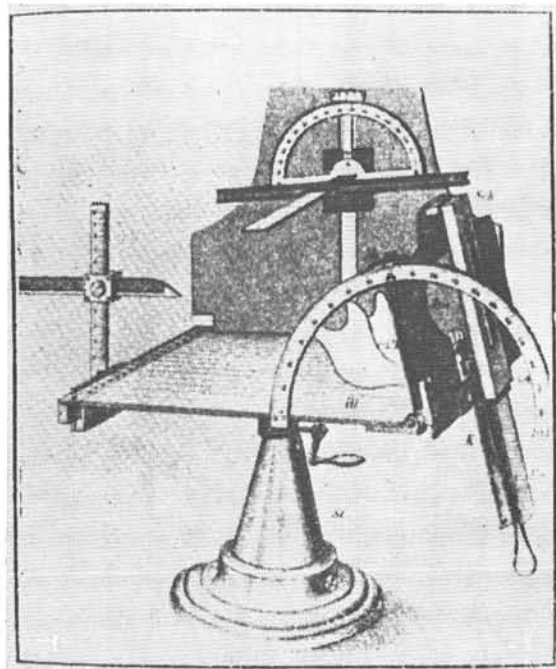
Az 1912/13-as tanévben nem volt a budapesti egyetemen embertani előadás, a tanszékre pedig helyettes igazgatót neveztek ki KOCH ANTAL személyében (13).

A következő — 1913/14-es tanévben — LENHOSSÉK MIHÁLY kapott ugyan-csak helyettes igazgatói megbízást az antropológiai intézet vezetésére, amely 1919-ig tartott.

LENHOSSÉK MIHÁLY 1863. augusztus 28-án Budapesten született. 1888-ban az anatómia magántanára lett és 1899-től 1934-ig a budapesti I. anatómiai intézet igazgatója volt. Kiterjedt antropológiai kutatásokat is végzett (KENYERES 1969, ALLODIATORIS 1958). Több alkalommal foglalkozott cikkeiben a hazai antropológia feladataival, jövőjével, könyvet írt az ember eredetéről (LENHOSSÉK 1915), de kutatásai során a kraniológiától a nemi dimorfizmusig nagyon sok tudományos kérdést érintett. Nyilván ennek is köszönhető, hogy megbízták az embertani tanszék vezetésével. TÖRÖK-kel ellentétben élő magyarokon is végzett méréseket (20).

BARTUCZ mellette dolgozott az 1913/14-es tanévben, mint tanársegéd, 1914—1920 között, mint adjunktus.

1913 és 1917 között LENHOSSÉK MIHÁLY, 1917 és 1920 között LENHOSSÉK, BARTUCZ és HILLEBRAND tartották az előadásokat (14). Ezek legalább annyira alaposak lehettek, mint TÖRÖK előadásai, amit például BARTUCZ saját-kezű vázlatai igazolnak.

11. kép. Török Aurél gnathometer-je (Bartucz nyomán)

Meglehetősen magas volt a hallgatók létszáma is, hiszen az 1913/14-es tanévtől az 1919/20-as tanévvel bezárólag összesen 1998-an hallgatták az antropológiai előadásokat (13). A LENHOSSÉK által vezetett tanszéken készült négy egyetemi doktori értekezés és három volt hallgató (2) magántanári képesítést kapott. A doktorandusok elsősorban osteológiai témákat választottak és abból készítették el munkájukat: RIEDL GUSZTÁV 1913-ban (RIEDL 1913), NÁNÁSY LÁSZLÓ 1914-ben (NÁNÁSY 1914), GSTETTNER KATALIN és KUBÁSS MARIANN 1915-ben (GSTETTNER 1915, KUBÁSS 1915).

BARTUCZ 1914-ben az emberméréstanból lett magántanár. HILLEBRAND 1915-ben „A kőkori emberről különös tekintettel a diluvium emberére”, KADIĆ OTTÓKÁR pedig 1917-ben „Karsztgeológia és a gerincesek őslénytana” címmel készített munkája alapján kapta meg ugyanezt a címet (13).

Erre az időszakra tehát „fellendülés, a hallgatók számának gyarapodása, jó előadások, gyakorlatok, kapcsolat az orvostanhallgatókkal, bizonytalanság a jövő iránt, a tanszék elkapcsolási terve” jellemző, mint ahogyan azt BARTUCZ feljegyezte (13).

Ebben a periódusban is hallgattak antropológiai előadásokat olyan hallgatók, akikből később kiemelkedő tudósok lettek, mint például JENDRASSIK LORÁND, ÁBRAHÁM AMBRUS, KANYÓ BÉLA, GREGUSS PÁL, HATTYASSY DEZSŐ, MÖDLINGER GUSZTÁV. De voltak olyanok is, akik részben már korábban is elkötelezték magukat az antropológia mellett, mint NÁNÁSY LÁSZLÓ, GSTETTNER KATALIN, KUBÁSS MARIANN s az 1919/20-as tanévben hallgatta az antropológiai előadásokat MALÁN MIHÁLY is, a későbbi antropológus professzor (59).

A kutatás kiterjedt a történeti embertani leletekre éppúgy, mint az élő lakosságra. Ha áttekintjük a magyar antropológia bibliográfiáját (ALLODIATORIS 1958, FARKAS 1966), azonnal szembetűnik, hogy a legtöbb publikáció egy akkor fiatal antropológustól származik, aki már ekkor kezdte munkáival is jelezni, hogy nem soká kell várni TÖRÖK AURÉL igazi utódjára.

Ez a fiatal antropológus BARTUCZ LAJOS volt, aki Szegváron született 1885. április 1-én, a budapesti egyetemen szerzett természetrajz-földrajz szakos tanári oklevelet 1908-ban. Már elsőéves egyetemista korában érdeklődést mutatott az antropológia iránt s TÖRÖK mellett 1904-ben megbízott tanársegéd lett (FARKAS 1985). TÖRÖK halála után — mint láttuk — végig LENHOSSÉK mellett dolgozott az embertani tanszéken. Amikor felmerült annak a gondolata, hogy az Országos Régészeti és Embertani Társulat nevéből törlik az „embertani” szót, 1915-ben megjelent munkájában — TÖRÖK-höz hasonlóan — ő is jelzi, hogy csak az embertan, a régészet és néprajz képes felderíteni együttesen őstörténetünk egyes szakaszait. Már harmadéves egyetemista korában létrehozta az egyetemi hallgatók Természetrajzi Szövetségében az Embertani Szakosztályt. 1914-ben ugyanezt alakította meg az Országos Régészeti és Embertani Társaságon belül, majd 1919-ben a Magyar Gyermektanulmányi Társaság keretében kezdte meg hasonló szervezését (FARKAS 1985).

Tudományos érdeklődése széleskörű volt s 1908-ban megjelent doktori értekezését (BARTUCZ 1908) követően 1920-ig 45 közleménye jelent meg. Ezekben vagy a feltárt leletekről, vagy az élő magyarság és a gyermekek tanulmányozásáról, vagy az ősemlék problémájáról írt, átfogva csaknem az egész antropológia területét (FARKAS 1966).

1918-ban a Magyar Tanácsköztársaság Közoktatásügyi Népbiztosa a budapesti egyetemen annak a kari bizottságnak a tagjává nevezi ki, melynek többek között FEJÉR LIPÓT, HEVESI GYÖRGY, VADÁSZ ELEMÉR is tagjai voltak. Előadá-

GRAND HOTEL DE RUSSIE
GENÈVE

Genève le 31. Aug. 1912.

Kedves Tanszékem! Kérlek!

Mint hogy a júni heten kezdődő kongresszus
miatt én ismét a hó napok óta kénytelen
jártam haza, arra kívánok, legyen szíves
lept. feltétlenül megírni az intézetbe
megjelenni a azt hivatalosan
Rövidülve, a kért adatokat előjegyzés
és a felelős táblán ut. tájékoztatni
nyilvános azt, hogy az előadónak
lept. 20. in folyam megkezdés
dará.

E kérem úgy jelle. Ön rész
ben kénytelen kérésre halasra
venni, hogy az ott maradt esemény
részlet nélkül leg. adatokat közzé
tegyék megkezdés, Ön pedig utólag
döntésről (lept. azt) jelle. tájékoztatni
melyek utólag események, az
intézetből előzetes tájékoztatással
együtt közzéve elismerték az intézet
által a rományban nagy eredmény
Ön jelle. tájékoztatni a kongresszus
jegyét a kérem a kongresszus
indokoltságát

Török Aurél

... a tisztelt nőnemű kérem tisztelt
személy felé.

12. kép. Török Aurél utolsó levele Genfből Bartucz Lajosnak

sokat tartott a Marx—Engels Munkásegyletben, valamint LEIDENFROST GYULA és LAMBRECHT KÁLMÁN javaslatára a Természettudományi Múzeum keretében egy külön Embertudományi Osztály és Múzeum megszervezésével is megbízták. Ezzel egyidejűleg BARTUCZ a Magyar Gyermektanulmányi Társaság keretében, annak főtitkárával, BALLAI KÁROLY-lyal ugyancsak Embertani Szakosztály szervezését kezdte meg azzal a céllal, hogy megindulhasson a magyarországi gyermekek rendszeres antropológiai vizsgálata (39). Exhumálta MARTINOVICS IGNÁC és társai csontmaradványait s erről több helyen beszámolt. BARTUCZ tehát volt professzorához hasonlóan nagyon aktívan kezdte művelni az antropológiát és sok olyan törekvése volt, amelyek tanítómesterének a tervével összhangban voltak.

Közben LENHOSSÉK is igyekezett a lehetőségekkel élni, mint BARTUCZ írja: „Az intézet igazgatója felhasználva éppen a nagy világgégés által nyújtott alkalmakat az orosz hadifoglyok és közöttük főleg a magyar rokon törzsekből származók antropológiai felvételét irányította” (15). Feljegyzésekből ismerjük (7, 8), hogy az államasutak 34 ilyen hadifogoly névsorát küldte meg a tanszéknek. Ezekkel a vizsgálatokkal LENHOSSÉK nyilvánvalóan a magyarsággal rokon népek antropológiai kutatásának ügyét akarta előbbre vinni. Ez annak a nemzeti irányú antropológiának, az élő magyarság kutatásának a folytatása lett volna, amelyet TÖRÖK AURÉL

tanítványai: PÁPAI, JANKÓ és SEEMAYER szerettek volna 1900—1912 között megvalósítani (24).

A fellendülés és a Tanácsköztársaság adta lehetőségek azonban a munkáshatalom bukása után megszűntek. Ennek konkrét jelei is mutatkoztak. 1920-ban (16), más feljegyzés szerint 1919-ben (28) a tanszék megbízott vezetője, mint helyettes, MÉHELY LAJOS lett, akivel a budapesti embertani tanszék nehéz korszaka kezdődött el.

A magyar antropológia helyzete 1920—1930 között

Az 1920 és 1930 közötti időszak a magyar antropológia fejlődése szempontjából az egyik legkritikusabb korszak volt, amikor gyakorlatilag két teljesen ellentétes irányzat jutott érvényre.

Az egyik a budapesti egyetem Embertani Intézetéhez kapcsolódik és szorosan összefügg MÉHELY LAJOS zoológus professzor tevékenységével.

MÉHELY tanulmányait a budapesti egyetemen végezte és ugyanott lett 1915-ben egyetemi nyilvános rendes tanár. Fő kutatási területe a különféle állatcsoportok fejlődése és rendszertana volt. Az antropológia szempontjából káros tevékenysége akkor kezdődött, amikor az I. világháborút biológiai magyarázattal igyekezett igazolni. 1919 elején a fajvédőkhez csatlakozott és előbb a darwinizmus leple alatt, majd nyíltan hirdette a fajvédelem reakciós eszméjét. Ezt a szélsőséges fajbiológiai irányzatot a „Cél” című „fajvédő” folyóiratban igyekezett terjeszteni, melynek maga is szerkesztője volt.

Nem lehet tehát csodálkozni azon, hogy ilyen előzmények után 1920-ban őt bízták meg a budapesti Embertani Tanszék vezetésével (13), amelyet 1930-ban (39), más helyen 1933-ban (KENYERES 1969) történt nyugdíjazásáig vezetett.

1920 és 1923 között TÓTH ZSIGMOND anatómus professzor tartotta az előadásokat (9, 28), majd miután őt a pécsi egyetemre nevezték ki, az 1924/25-ös tanév első félévében nem volt hivatalosan embertani előadás Budapesten (14). E tanévtől kezdve, mint tanársegéd MALÁN MIHÁLY, az 1928/1929-es tanévtől GÁSPÁR JÁNOS, mint fizetéstelen adjunktus tartották az előadásokat (8). 1920 és 1929 között összesen 373 hallgatója volt a tanszéknek (13), ami az előző időszakhoz képest lényeges visszaesést jelentett. Jóllehet a hallgatók között olyan, későbbi kiváló kutatók, mint JULESZ MIKLÓS, SZUNYOGHY JÁNOS, valamint a régészként tevékenykedő CSALLÁNY DEZSŐ neve is szerepel, aránylag kevés azoknak a száma, akik egyetemi tanulmányaik után is antropológiával foglalkoztak. Közülük említetjük elsősorban MALÁN, GÁSPÁR és APOR LÁSZLÓ nevét. Ugyancsak ebben az időszakban ismerkedett meg az antropológiával KRETZÓI MIKLÓS is, aki később, mint paleontológus került kapcsolatba tudományunkkal (59).

MÉHELY igazgatása alatt mindössze két egyetemi doktori értekezés készült (14). Az egyiket KOLLER PIUS „Faj és haj” címmel (1926), a másikat MALÁN a lengyeli neolitikus leletekről (MALÁN 1929) készítette. Ebben a dekádban a budapesti tanszéken embertanból senki sem ért el magántanári minősítést.

Ennek az időszaknak a tanszéki munkájáról BARTUCZ a következőket jegyezte fel: „Tudományos kutatások süllyedése, elfogult, szélsőséges faji előítélet” jellemezte a kutatás irányát. Magáról MÉHELY-ről a következőket írta: „Amilyen jó herpetológus, olyan rossz antropológus. Kevés volt az antropológiai tárgyi tudása, nem ismerte jól a Primates morfológiáját, sem az ősemberleleteket. Ehhez járult szélsőséges elfogultsága, a Gobineauizmus alapján állott, üldözte az ellenkező véle-

Direkt és indirekt mérések.
 A fejnygi, peres orrepe az anthropometriában.
 A Bestillonage. az anthropometriában nagy szerepet játszó.
 A cloemberi test mézőpontjai és méretei.
 A teniszt. ^{test} ^{test} A hajvénék sifa feje, nő, gyermek
 A test sulya. ^{Test} ^{Test} Belet, munkahely, hős felület
 A test anatómiai ^{anatómiai} ^{anatómiai} A csukló test symmetriája
 Fejmagasság és teniszt vizsgálata. ^{anatómiai} ^{anatómiai} A szymmetria és a szymmetria.
 A törzs és a teniszt vizsgálata. ^{anatómiai} ^{anatómiai} A szymmetria és a szymmetria.
 A végtagok és a teniszt vizsgálata. ^{anatómiai} ^{anatómiai} A szymmetria és a szymmetria.
 A végtagok vizsgálata egy máshoz agyában és rézében.
 A fej anthropometriai jellegai.
 Az agy koponya méretei és jelzői. ^{anatómiai} ^{anatómiai} A talak hifejezői
 Az arc méretei és jelzői. ^{anatómiai} ^{anatómiai} A szymmetria és a szymmetria.
 Szem jelzői. A szem méretei, vizsgálata, úres vizsgálata.
 Orrjelzői. Orrmagasság, háj.
 Füljelzői.
 A törzs jelzői. Gerincvelő vizsgálata. Borsma - Szalay mérése.
 A végtagok, kéz és láb jelzői.
 A test egyes méretei és jelzői és azok correlatiója.
 A somatometriai vizsgálata (eredményei). ^{anatómiai} ^{anatómiai} A szymmetria és a szymmetria.
 A férfiak és nők test méretei a női különbség érdekében.
 A férfiak és nők test méretei. ^{anatómiai} ^{anatómiai} A szymmetria és a szymmetria.
 Az egyes emberfajták somatometriai jellemzése. Különböző
 tekintettel a magyar fajra (aditívumokkal kezdve a szymmetria és a szymmetria).
 A csont méréstan (osteometria) feladatai és módszerei.
 A craniometria türetelei tárgyalása.
 A craniometria módszerei.
 A különböző mézőpontok és mérési eljárások.
 A koponya beállítása a német és francia rendszerben.
 Osteometriai mézőpontok.
 A koponya sajtolásának módszerei (Cranio-graphia).
 A koponya köbtartalmanak mérése. Semmire költést.
 A koponya sulyának és felületének meghatározása.
 A koponya kaméletti méretei.
 A koponya vonal méretei.
 A homorúság - síkességi jelző.
 A homorúság - magassági jelző.
 A síkesség - magassági jelző.
 Az agy koponya méreteinek és jelzőinek correlatiója.

ményen levőket. Megtiltotta, hogy az intézetbe lépjek, a könyvtárt használjam és ott vizsgálatokat végezzek” (14).

MALÁN 1936. március 2-án készített feljegyzése szerint (12) MÉHELY jóllehet több településen (Noszvaj, Dudar, Bakonyháza) végzett kutatása során az antropológiai méreteket, a színkomplexiót is vizsgálta, sőt a főbb típusokról fényképeket is készített, érdeklődése mégis elsősorban a vér vizsgálatára irányult. TÓTH ZSIGMOND, amíg a tanszéken dolgozott, a hallgatók tanulmányi eredménye és az agykapacitásuk közötti összefüggést vizsgálta. GÁSPÁR honfoglaláskori leleteket publikált, „Ezenkívül több fajbiológiai cikket írt a Cél-ban és a Népegészségügyben” (12).

Ezek a kutatások tehát meglehetősen egyoldalúak, MÉHELY célkitűzésének megfelelőek és a tanszék korábbi kutatásaitól távolállóak voltak. Ennek a hatását csak bizonyos mértékben tudták ellensúlyozni MALÁN 1926-tól kezdett vizsgálatait, melyek részben a feltárt leletek, részben az egyetemi hallgatók és tanoncok tanulmányozására irányultak (12).

Az 1920 és 1930 közötti időszak másik eseménysorozata szorosan összefügg BARTUCZ nevével. Őt 1920 szeptemberében megfosztották egyetemi adjunktusi állásától és csak részben tudott a tudományterülettel foglalkozni, mivel négy évig volt kénytelen magát háztartási szerek gyártásából fenntartani (FARKAS 1985). Ugyanakkor azonban már 1921-ben a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztálya BÁTKY ZSIGMOND révén lehetőséget teremtett számára, hogy JANKÓ antropológiai hagyatékát rendezze, illetve hazánk különböző vidékein (matyók, palócok, kunok között, Göcsejben és Hetésben, a Balaton-melléken, Csongrád és Fejér megyékben) részleges embertani vizsgálatokat végezzen, valamint folytathassa a régészek által feltárt leletek gyűjtését. Ez utóbbiban a régészek is támogatták (MÓRA FERENC, MAROSI ARNOLD, CSALLÁNY GÁBOR, FETTICH NÁNDOR, CSALLÁNY DEZSŐ). Mindezek eredményeként mintegy tíz év alatt 3000 hiteles koponyával és 2000 csontvázalattal gyarapodott a Néprajzi Múzeum embertani gyűjteménye és megkezdődhetett a történeti embertani leletek rendszeres feldolgozása és publikálása (39). Emellett a Magyar Néprajzi Társaságban kapott „második otthont, előadási és publikálási lehetőséget a hontalan, az egyetemről kiszorult és a hazai fasiszták mind nagyobb nyomásának kitett tárgyilagos magyar antropológia” (39). 1922-ben létrejött a Magyar Néprajzi Társaság keretében az Antropológiai Szakosztály és 1923-ban társadalmi gyűjtés eredményeként újból megjelent az Antropológiai Füzetek című folyóirat. Ez utóbbi kísérlet sikeresebbnek tűnt TÖRÖK kezdeményezésénél, hiszen 150 előfizetője volt és külföldön is támogatásban részesült. „A gazdasági helyzet romlása, az anyagi támogatás fokozatos csökkenése, a mindjobban terjedő rasszista, nordista, fajbiológiai mentalitás nyomása alatt azonban a folyóirat megjelentetése mind nehezebbé vált és végül 1928-ban” a III. évfolyam megjelenése után kiadása hosszabb ideig szünetelt (39).

Az első évfolyamokban (1923) BARTUCZ az embertan akkori helyzetét és jövőjét elemző cikket írt (BARTUCZ 1923), HILLEBRAND, az azóta már régészeti kultúra nevét adó bodrogkeresztúri ásatásokról (HILLEBRAND 1923), BALLAI pedig matyó fiúk testi fejlődéséről számolt be (BALLAI 1923). A mai értelemben vett fizikai embertanhoz tartozó kutatási eredmények a későbbi kötetekben (1926-ban és 1928-ban) is megtalálhatók, amelyek arra utalnak, hogy a magyar antropológiai vizsgálatok — nagy részben függetlenül az egyetemi tanszéktől — egy másik irányban, más intézmény keretei között tovább folytatódtak. Az eredmények megismerését az is elősegítette, hogy az újonnan megjelent antropológiai folyóiratban azokat nemcsak magyar, hanem idegen nyelven is publikálták, sőt voltak olyan cikkek, melyek csak idegen nyelven jelentek meg (BARTUCZ 1923, DÚS 1923).

A huszas években tehát kezdett kirajzolódni a néprajz, a régészet és embertan együttműködésének a körvonala. Kétségtelen, hogy ebben elsősorban az játszott nagy szerepet, hogy 1924. február 16-án BARTUCZ a Néprajzi Múzeumban szakdíjnoki megbízást, 1926 júniusától pedig múzeumi őr (muzeológusi) kinevezést kapott (FARKAS 1985). Ez új fellendülést jelentett az antropológiának (24).

Nagyon jelentős volt BARTUCZ szakirodalmi tevékenysége, aki ebben a tíz évben 92 különböző cikket jelentetett meg, melyek vagy konkrét kutatási eredményekről számoltak be, vagy külföldi szerzők munkáit, külföldi kongresszusok tapasztalatait ismertették. Különösen fontosak voltak a pár soros beszámolók, melyek a külföldi antropológusok tevékenységéről, új intézetek létrejöttéről, személyi változásokról tudósítottak, mert biztosították az antropológiával foglalkozó hazai kutatóknak a világban folyó események gyors megismerését. De sokat tett BARTUCZ azért is, hogy az antropológia érdekességeit, új eredményeit a nagyközönséggel megismertesse. Nagyon sok napilapban jelent meg tudósítás a hazai embertan témaköréből, eseményeiről. Igyekezett rádöbenteni a közvéleményt arra is, hogy a magyar antropológia milyen nehéz helyzetben van, amit például a Néprajzi Múzeum költöztetésével kap-

15. kép. Bartucz Lajos Móra Ferencsel 1927-ben (Móra csokornyakkendővel)

csolatos és napilapokban megjelent tudósítások is bizonyítanak (KELLÉR 1925, LÁZÁR 1925, 107). Feltétlenül meg kell említsük, hogy már 1926-ban felemelte szavát a helytelen fajbiológiai nézet ellen, amikor a róla készült riport „Tudományos kutatásokat nem szabad a politika és a félremagyarázott fajvédelem szolgálatába állítani” címmel jelent meg a Magyar Hírlap-ban (109), vagy amikor kijelentette, hogy „Nincs magyar típus és magyar faj, mint ahogy nincs indogermán vagy német rassz sem” (108).

Egy évvel azután 1928-ban, hogy MÉHELY fajbiológiai intézet létesítése érdekében cikket írt (MÉHELY 1927), BARTUCZ a „fajbiológiai” elmélet ellen emelt szót (78).

Folytatta MARTINOVICS-ék, II. RÁKÓCZI FERENC, BÉLA herceg, GÜL BABA és más híres személyiségek csontvázainak antropológiai vizsgálatát is.

Nyilvánvalóan ennek a széleskörű és nagy intenzitással végzett munkájának köszönhető, hogy lassan más munkahelyeken dolgozók is egyre inkább kezdenek bekapcsolódni a magyar antropológiai kutatásokba.

A huszas évek végén, 1929-ben kezdte az antropológiát aktívan művelni BALOGH BÉLA, aki 1890. január 3-án Kassán született, majd a budapesti tudományegyetemen tanult, ahol az 1907/1908-as tanév első félévében, mint elsőéves bölcsész hallgatta TÖRÖK előadásait. 1911-ben antropológiából egyetemi doktori szigorlatot tett (BALOGH 1911), 1914-ben természetrajz—földrajz szakos tanári diplomát kapott. Alig kezdte meg azonban tanári pályáját, amikor behívták katonának s az I. világháborúban a harctérre, majd hadifogságba került. Onnan 1918-ban tért vissza s ekkor kapott Szolnokon középiskolai tanári állást. Már 1923-ban megjelent első rövid ismertetése a Broken Hill-i koponyáról (BALOGH 1923) s ettől kezdve rendszeresen publikált. A természetrajzi szertár mellett csakhamar kis antropológiai laboratóriumot hozott létre és 1929-ben megkezdte a középiskolás tanulók rendszeres embertani vizsgálatát és mérését (BARTUCZ 1948, BALOGH 1931).

1926-ban adták ki LAMBRECHT KÁLMÁN „Az ősemlék” című könyvét (LAMBRECHT 1931), amely népszerű stílusban foglalta össze korának ismeretei alapján az eredetünkre vonatkozó elképzeléseket. Ez a munka 1931-ben már harmadik kiadását érte meg, ami népszerűségét bizonyítja. Nagyon jó szolgálatot tett az emberréválás megismertetésében, de a „szegedi majompör” felidézésével annak nehézségeire is rámutatott. Ezen túlmenően hites bizonyítékot szolgáltat arra, hogy MÓRA a magyar antropológia terén milyen értékes tevékenységet folytatott már a huszas évek elején.

Az évszázad harmadik évtizedében tehát — mint láttuk — a magyar antropológia két, egymástól távolos irányban haladt: egyik a MÉHELY által „képviselt” tudománytalannak bizonyult irány, a másik a TÖRÖK tanítványai — BARTUCZ, HILLEBRAND, BALOGH, LAMBRECHT — által megvalósított természettudományos ismereteken nyugvó irány volt. A sors szeszélye folytán az első kapott intézményes jogot az egyetemen, a másik harcolt azért, hogy egyáltalában helye legyen. Bár ez a küzdelem sok energiát vett el az embertani ismeretek oktatásától, a kutatástól, arra mégis jó volt, hogy a Néprajzi Múzeum keretén belül lehetőséget teremtett a hazai antropológia műveléséhez s ezáltal újabb hely teremtődött a hazai kutatás számára. Más kérdés, hogy ha 1930-ban nem következik be MÉHELY nyugdíjaztatása, vajon az egyre erősödő faszálódás hatására mivé vált volna a harmincas években a hazai embertan. Szerencsére azonban a „fajbiológia” elvesztette intézményes pozícióját s egy újabb korszak kezdődhetett a magyar antropológia történetében, mely sok tekintetben az utána következő időszak meghatározójává vált.

Kedves Lajosom,
Tudja feritől a pikareszkus kapom az éreztetés,
hogy kedden i.e. a 11-es 11óraztól - Pestnél 1/28
közül melles - ide érkezett az egyes megújult rekonstrukció
váltó szőregi ásatásnak megkezdésére. Ha kedves és
lehet és mindenképpen van, keress vele. Paulus, hogy 1915
szükségként van lépései a keretében, ha egykor

16. kép. Móra Ferenc levele Bartucz Lajosnak a szőregi bronzkori ásatással kapcsolatban

Az újabb fejlődés lehetőségei 1931-től 1940-ig

A magyar antropológia szempontjából kétségtelenül rendkívül fontos eseménynek számított MÉHELY távozása a budapesti tanszék éléről.

1931-ben BARTUCZ újabb megbízást kapott az egyetemi előadások tartására, hatásköre azonban gyakorlatilag nem volt, és a tanszék fejlesztésére sem volt lehetősége, így az elkövetkezendő 10 év alatt a fiatalabb antropológus generáció nevelésére fordított nagyobb figyelmet (39).

Az 1932/1933-as tanévtől kezdve az 1938/1939. tanévvel bezárólag a budapesti tanszék helyettes igazgatója PAÁL ÁRPÁD, a neves növényfiziológus lett (9). Személyében a tanszék élére ismét nem antropológus szakember került. Megbízott előadói minőségben BARTUCZ tartotta az előadásokat (6). Mellette az 1932/1933. tanévtől az 1938/1939. tanévig bezárólag MALÁN tanársegédként működött. Az 1935/1936. tanévtől ugyancsak az említett időszak végéig LIPP IMRE, 1936/1937-ben STEIN ERZSÉBET, 1937 és 1939 között ALLODIATORIS IRMA voltak díjazatlan gyakornokok (9). Az 1930/1931-es és 1937/1938-as tanév között 651-en hallgattak antropológiai előadásokat, ami az előző időszakhoz képest jelentős emelkedésnek számít (9). A nagylétszámú hallgatóság közül később számosan — ha nem is az antropológia területén — jelentős tudóssokká váltak. Közülük említhetjük a geográfus KORPÁS EMIL, LÁNG SÁNDOR, a zoológus WOJNÁROVICH ELEK, KASZAB ZOLTÁN, a botanikus FRENYÓ VILMOS, SÁRKÁNY SÁNDOR, a művésztörténész KÁDÁR ZOLTÁN nevét (5). A mi szempontunkból azonban sokkal fontosabb, hogy több olyan hallgató szerzett ebben az időszakban antropológiai

alapképzettséget, akik később az antropológia segédtudományaként felfogható tudományterületen dolgoztak vagy dolgoznak jelenleg is. Így a később néprajzkutatóvá vált GUNDA BÉLA, TÁBORI GYÖRGY, a történész GYÖRFFY ISTVÁN és a régészek közül KAPOSVÁRI GYULA, PATAY PÁL látogatták több tanéven keresztül az antropológiai előadásokat. Az 1933/1934-es tanévtől kezdve a később antropológusként működő LIPTÁK PÁL, ALLODIATORIS, LIPP, STEIN, az 1934/1935-ös tanévtől KURZENREITER (NEMESKÉRI) JÁNOS, FEHÉR MIKLÓS, BOTTYÁN OLGA voltak hosszú ideig BARTUCZ előadásainak hallgatói (3, 5, NEMESKÉRI 1975). Lényegében tehát egy nagyon nehéz időszakot követően a budapesti Embertani Tanszék ismét a szakember-utánpótlás és az antropológiai kutatások egyik helyévé vált.

A tíz év alatt öt egyetemi doktori értekezés készült (153, 154, 155, 156, 157), kettő az Árpád-kori leletek feldolgozásához kapcsolódott (STEIN, 1935, ALLODIATORIS 1937), egy az arckoponya variációival foglalkozott (FEHÉR 1937), kettő az élő magyarság vizsgálatán alapult (NEMESKÉRI 1938, LIPP 1938). 1937-ben (NEMESKÉRI 1968), más adat szerint 1938-ban (9) habilitálta a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem MALÁN MIHÁLY-t „A fajanthropologia és eugénica” magántanárává.

BALOGH BÉLA a debreceni egyetemen 1934-ben nyert magántanári képesítést s 1937-től megbízták ugyanott az embertan oktatásával (BARTUCZ 1948). Ezen az egyetemen csak 1950-ben alakult meg az Embertani Tanszék (NEMESKÉRI 1968), amelynek vezetője MALÁN lett.

1936-ban BARTUCZ-ot kinevezték a Néprajzi Múzeum megbízott igazgatójává, 1938-ban pedig múzeumigazgatónak (FARKAS 1985). Az ásatásokból származó leletek gyűjtését az 1930-as évek közepén a főváros vezetése is segítette azzal, hogy megbízta a budapesti Embertani Intézetet a leletek megvizsgálásával, elrendelte a leletek bejelentését (10) és ehhez anyagi támogatást is biztosított (11).

Az antropológiai kutatások ezekben az években már meglehetősen sokrétűek voltak. Intenzíven megkezdődtek az elemi és középiskolás tanulók korszerű testnövekedési vizsgálatai, melyeket a fővárosban MALÁN és BRAUNHOFFNER JENŐ (MALÁN 1934, BRAUNHOFFNER 1930, 1934), vidéken VÉLI GYÖRGY, BALOGH és NEUBER EDE végeztek (BALOGH 1931, NEUBER 1933). Ezek egy része összefüggött az iskolai testneveléssel és a később kifejlődött sportantropológiai kutatások kezdetét jelentette (MALÁN 1934, 1936). Debrecenben NEUBER az egyetemi hallgatók rendszeres mérését végezte (NEUBER 1936), de a hazai alkattani vizsgálatok kezdete is erre az időszakra esik (NÉMETH 1935—36, BUDAY 1934).

NEMESKÉRI és LIPP etnikai vizsgálatai (NEMESKÉRI 1938, LIPP 1938) után az élő magyarság antropológiai tanulmányozása egyre inkább előtérbe került (MALÁN 1947) s 1939-ben NEMESKÉRI vezetésével megkezdődött az ivádi izolátum komplex kutatása (ACSÁDI—CSIZMADIA—LIPTÁK—NEMESKÉRI—TARNÓCZY 1953), amely a felszabadulás után is folytatódott.

1932-ben megtalálták az első magyarországi ősemberleletet a Bükk hegységben (Subalyuk barlang), melyről rövid idő alatt BARTUCZ számolt be (BARTUCZ 1934).

Tovább folytatódott az ásatásokból előkerült leletek vizsgálata. A 30-as évek vége felé tárták fel a székesfehérvári bazilika helyén azokat a csontvázakat, amelyeket az Árpád-házi királyokkal hoztak kapcsolatba.

Ezek a kutatások tették lehetővé, hogy 1938-ban BARTUCZ „A magyar ember” című munkájában összefoglalhatta mindazokat az ismereteket, amelyeket addig az élő magyarságra és a feltárt leletekre vonatkozóan a hazai antropológusok megállá-

pítottak (BARTUCZ 1938). Ugyancsak BARTUCZ jelentette meg 1940-ben „Fajkérdés fajkutatás” című munkáját, mely nemcsak módszertani kérdéseket tartalmazott, hanem érintette az antropológia minden területét, az ember eredetéről és az egész emberiség rasszbeli tagolódásáról is képet adott. Ebben írta: „A legújabb emberörökléstan kutatások szintén azt bizonyítják, hogy az emberiség gén-állományában egész sereg olyan öröklődő tulajdonság van képviselve, amelyek a rasszokon túl, az egész emberiségben közősek, az összes állatokétól különböznek s az emberi alakkör ősi egységességére vallanak” (BARTUCZ 1940). BARTUCZ ezzel egyértelműen állást foglalt az emberiség faji egysége mellett mindazokkal szemben, akik kreált elmélettel a „fajbiológia” hirdetésével igyekeztek az emberiség megosztottságát elhitetni.

1940. október 19-én a Szegedi Tudományegyetemen Embertani Intézetet létesítettek, amelynek vezetője egyetemi nyilvános rendes tanári minőségben BARTUCZ lett. Ő még ugyanebben az évben megszervezte az Alföldi Tudományos Intézetet, melynek célkitűzése a Dél-Alföld természeti és néprajzi kincseinek, köztük az antropológiai értékeknek a tudományos feldolgozása volt (FARKAS 1985).

Ugyancsak 1940-ben alakult a kolozsvári tudományegyetemen Embertani Intézet, melynek vezetésével MALÁN-t bízták meg egyetemi tanári minőségben (178), aki rövid idő alatt kitűnően felszerelt intézetet szervezett (166). Célul tűzte ki a székelység embertani vizsgálatát. A vizsgálati programban nemcsak a szokásos metrikus és leíró jellegek szerepeltek, hanem a családfák vizsgálata alapján lehetőségessé vált az örökléstan értékelés is (MALÁN 1947). Ez az intézet az Alföldre is kiterjesztette érdeklődését és néhány év alatt nagyon jelentős számú egyén vizsgálatát végezték el.

A 20. század negyedik évtizedében tehát ismét bővült az antropológiai kutatások és oktatás lehetősége Magyarországon, néhány olyan fiatal szakember kapott antropológiai szakképzést, akik az elkövetkezendő évtizedekben a hazai kutatások meghatározó egyéniségeivé váltak (NEMESKÉRI, LIPTÁK, FEHÉR). Nem utolsósorban sikerült kivédeni annak a helytelen irányzatnak a nagyobb befolyását, amely — ha MÉHELY elgondolása szerint fejlődött volna — lehet, hogy teljesen visszavetette volna a magyar antropológia fejlődését.

A magyar antropológia helyzete 1940—1945 között

A negyvenes évek elején tehát önálló intézményként működtek a szegedi és kolozsvári egyetemeken az embertani tanszékek, gyakorlatilag létezett a budapesti Embertani Intézet is és a Néprajzi Múzeumban egy gyűjtemény megalapozása révén kibontakoztak az embertani múzeum létrehozásának lehetőségei.

Az 1940/1942-es tanévben a budapesti tanszék vezetésével ENTZ GÉZÁ-t bízták meg, akit az 1943/1944, és 1944/1945-ös tanévekben PAPP KÁROLY geológus professzor váltott fel ebben a minőségben (3). Az 1940/41-es tanév első félévében az előadásokat még BARTUCZ tartotta, de Szegedre való kinevezése miatt az elkövetkezendő években új oktatók kerültek a tanszékre. Így 1940-től tanársegédként FEHÉR, aki aztán hosszú ideig volt a tanszék munkatársa és aki származásmegállapítási vizsgálatokkal foglalkozott. „Szünetelő tanszéket ellátó megbízott előadói” minőségben HILLEBRAND és KADIĆ tartották még az előadásokat (3, 4). A hallgatók közül a későbbiek során BOTTYÁN OLGA végzett antropológiai kutatásokat (4), a híres egyéniségek közül említhetjük ABA NOVÁK VILMOS-t (3).

A kutatások ebben az időszakban főként az ásatási leletek feldolgozására, az élő magyarság megismerésére irányultak és kissé háttérbe szorult a gyermekek testnövekedésének tanulmányozása. Ugyanakkor bővült azoknak a száma, akik jóllehet nem antropológiai intézetben dolgoztak, mégis jelentős volumenű kutatást végeztek. Ez utóbbiak tevékenysége elsősorban a vércsoport vizsgálatokra irányult és ROSZTÓCZY ERNŐ, valamint JENEI A. nevéhez fűződik (MALÁN 1947).

BUDAY LÁSZLÓ 1943-ban jelentette meg „Orvosi alkattan” című munkáját (BUDAY 1943), amely nemcsak az antropológiai módszerekről, hanem az alkat és a betegségek kapcsolatáról is nagyon jó áttekintést nyújtott. Talán ez tekinthető az első alkalmazott antropológiai könyvnek hazánkban.

Mint minden más tudomány fejlődését, így az antropológiáét is nagymértékben befolyásolta a második világháború eseménysorozata, amelynek befejeződésével a magyar antropológia előtt újabb lehetőségek teremtődtek.

Összefoglalás

A magyar antropológia történetének áttekintése után megállapíthatjuk, hogy ez a tudomány Magyarországon már nagyon korán igyekezett felzárkózni a külföldi színvonalhoz. A kezdeti időszak nehézségeit követően reménykeltő fejlődés bontakozott ki, amelynek fő irányítója TÖRÖK AURÉL volt. A század elején — jóllehet tehetséges tanítványaiban adva volt a szaktudomány továbbfejlesztésének lehetősége — korai haláluk bénítólag hatott a magyar antropológia további alakulására.

TÖRÖK tanítványai közül BARTUCZ LAJOS vette át a szervezés, irányítás, az utánpótlásnevelés feladatát, melyet közel 40 évig egyedül kellett megoldania.

Kétségtelenül visszavetette tudományunkat az első világháborút követően jelentkező „fajbiológiai” irányzat, melyet szerencsére sikerült semlegesíteni.

A harmincas évek közepe táján új generáció nevelődött ki, mely a további évtizedekben részben a korábbi eredményeket meg tudta őrizni, részben képes volt arra, hogy az antropológia modernebb irányzatait megértve, újítani tudjon és olyan területekre is kiterjessze a kutatásokat, melyek biztosították a magyar antropológia európai színvonalra való felfejlődését.

A mai magyar antropológusok feladata ezt a hagyományt tovább ápolni és fokozott felelősséget kell érezzenek tudományuk jövője iránt. Szolgáljon számukra tanulságul ez a történeti áttekintés, mely igyekezett az objektivitás szem előtt tartásával nem csupán az eredményeket, hanem a fejlődést gátló tényezőket is bemutatni.

IRODALOM

- Acsádi György—Csizmadia Andor—Lipták Pál—Nemeskéri János—Tarnóczy Tamás*
1953 Az ivádi embertani kutatások. I. MTA Biol. Oszt. Közl. 2. 137—243.
- Alodiatoris Irma*
1937 Adatok az árpádkori alföldi magyarság anthropológiájához. Budapest. 60 old.
1958 A Kárpát-medence antropológiai bibliográfiája. Akadémiai Kiadó. Budapest. 183 old.
- Ágh Attila*
1965 Marxizmus és antropológia. Valóság. 8. 11. sz. 42—57.
- Ballai Károly*
1923 A magyar gyermek testi kifejlődése. I. Matyó fiúk. Antropológiai Füzetek. 1. 36—43
- Balogh Béla*
1911 Adatok a lapockacsont méreti vizsgálatához. Budapest. 47 old.
1923 A Broken Hill-i koponya. Antropológiai Füzetek. 1. 92—94.
1931 Jelentés tanulokon végzett szomatoszkoپیai, szomatometriai és fiziológiai vizsgálatokról. A szolnoki Verseghy Ferenc reálgimnázium 1930—1931. évi Értesítője. 3—15.

Balogh Pál

1902 A népfajok Magyarországon. M. kir. Vallás- és Közokt. Min. kiadása. Budapest. 1113 old.

Bartucz Lajos

1908 A csontos orr négy fő vonalmérete törvényszerűségének és correlációjának vizsgálata 3000 magyar koponyánál. Budapest. 63 old.

1923 A hazai embertan múltja és a jövő feladatai. Antropológiai Füzetek. 1. 53—58.

1923a Über die Anthropologie der Ungaren aus der Umgebung des Balaton-Sees. Antropológiai Füzetek. 1. 61—71.

1934 A neandervölgyi ősember első magyarországi csontváza. Magy. Orv. Termvizsg. 12. Vándorgyűlésének munkái. 140—146.

1937 Die Anthropologie in Ungarn. Zsch. für Rassenkunde. 6. 254—255.

1938 A magyar ember. A magyarság antropológiája. Kir. Magyar Egyetemi Nyomda kiadása. Budapest. 509 old.

1940 Fajkérdés fajkutató. Kir. Magyar Egyetemi Nyomda kiadása. Budapest. 322 old.

1942 A „kraniológia pesti reformátora”. Tud. Közl. 74. 33—40.

1948 + Dr. Balogh Béla 1890—1947. Alföldi Tud. Gyűjtemény (Az Alföldi Tudományos Intézet Évkönyve) II. 1946—1947. Szeged. 329—332.

1954 Embertan. IV. éves biológia—kémia szakos hallgatók részére. Felsőoktatási Jegyzetellátó Váll. Budapest. 378 old.

1957 A magyar antropológia múltja és szakosztályunk jövő feladatai. Anthropol. Közl. 4. 3—13.

1958 A magyar régészet és embertan kapcsolatának megszületése 80 év előtt. Anthropol. Közl. 1. 71—79.

1962 Dr. Török Aurél élete és működése. Anthropol. Közl. 6. 67—75.

1964 Világnézeti viták és egyéb tényezők a budapesti embertani tanszék felállításának hátterében 85 év előtt. Anthropol. Közl. 8. 51—68.

Braunhoffner Jenő

1930 Az 1929. évi május havában Budapest székesfővárosi községi elemi iskoláiban végzett testhossz- és testsúlymérések eredménye. Népegészségügy. 11. 986—997.

1934 Az 1934. évi május havában Budapest székesfővárosi községi elemi iskoláiban végzett testhossz- és testsúlymérések eredménye. Iskola és Egészség. 2. 68—75.

Buday László

1934 Serdülés és alkat. Iskola és Egészség. 2. 1—10.

1943 Orvosi alkattan. Cegléd. 414 old.

Darwin, Charles

1884 Az ember származása. I—II. kötet. Atheneum Nyomda kiadása. Termtud. Társ. Budapest.

Dús Ferenc

1923 Deux cranes néolithiques sibériens. Antropológiai Füzetek. 1. 72—78.

Farkas Gyula

1966 In memoriam Prof. Dr. Lajos Bartucz. Acta Biol. Szeged. 12. 1—16.

1985 Lajos Bartucz, the outstanding personality of Hungarian anthropology (Commemoration on the centenary of his birth). Acta Biol. Szeged. 31. 3—8.

Farkas Gyula—Végh Gyula

1966 Filozófia vagy saktudomány az antropológia? Valóság. 9. 50—59.

Fehér Miklós

1937 Az ember járomcsontjának varratrendellenességei. Budapest. 46 old.

Gstettner Katalin

1915 Rendellenességek a nyakszirtipikkely felső részén. Schwarz nyomda. Budapest. 88 old.

Hajóss József

1912 Az ősember a modern tudomány világtításában. Budapest. 427 old.

Herman Ottó

1902 A magyar nép arcza és jelleme. Budapest. Termtud. Társ. kiadása. 212 old.

Hillebrand Jenő

1923 A bodrogkeresztúri ásatásokról. Antropológiai Füzetek. 1. 12—15, 59—60.

Hunfalvy Pál

1876 Magyarország ethnográfiája. Budapest. 544 old.

Jankó János

1900 Magyar típusok. MNM Népr. Oszt. kiadványa. Budapest.

Kellér Andor

1925 Nyolcszáz koponyával végig a városon. Világ. január 13

Kenyeres Ágnes (főszerk.)

1969 Magyar életrajzi lexikon. 2. kötet. Akadémiai kiadó. Budapest. 62, 184, 335, 898.

- Kósa László—Keve András—Farkas Gyula* (főszerk.; Ortutay Gyula)
1971 A múlt magyar tudósai. Akadémiai kiadó. Budapest. 125—171.
- Kubáss Mariann*
1915 A prognathia mint nemi jelleg. Budapest. 32 old.
- Lambrecht Kálmán*
1931 Az ősemler. Dante kiadás. Budapest. 3. kiadás. 380 old.
- Lázár István*
1925 A háromezeresztendő halott. Költöztetik a Néprajzi Múzeumot. Tudósok, mint teher-
vívők. A Nép. február 15.
- Lenhossék József*
1875 Az emberi koponyaisme. Cranioscopia. 176 old.
- Lenhossék Mihály*
1915 Az ember helye a természetben. Franklin Társulat kiadása. Budapest. 130 old.
- Lipp Imre*
1938 A sárréti magyarság anthropológiája. Debrecen. 45 old.
- Lipták Pál*
1968 Megemlékezés Jankó Jánosról. Anthropol. Köz. 12. 83—85.
1969 Embertan és emberszármazástan. Tankönyvkiadó. Budapest. 284 old.
- Malán Mihály*
1929 Adatok a lengyeli őstelep neolitikus lakóinak antropológiájához. Budapest. 24 old.
1934 A 11—14 éves fiúk és lányok testi fejlődése és testnevelésének biológiai alapjai. Test-
nevelés. 7. 1—12.
1934a A budapesti tanoncok testfejlődése. Pécs. 8 old.
1936 Mindennapi iskolai testgyakorlás és testfejlődés. Testnevelés. 9. 2—27.
1947 Az élő magyarság embertani kutatása. In: Magyar Népkutatás kézikönyve. Budapest.
3—36.
- Majláth Béla*
1874 Tanulmányok az ember eredetének történetéből. Arch. Köz. 9. 2. füz. 1—36.
- Martin, Rudolf*
1928 Lehrbuch der Anthropologie in systematischer Darstellung. Bd. 1. Gustav Fischer Verlag.
Jena.
- Martin, Rudolf—Saller, Karl*
1956 Lehrbuch der Anthropologie in systematischer Darstellung. Bd. 1. Gustav Fischer Verlag.
Stuttgart. 8.
- Méhely Lajos*
1927 Állítsunk fel magyar fajbiológiai intézetet. Held Nyomda. Budapest. 18 old.
- Nánásy László*
1914 Adatok az ember medencecsontjának alak- és mérettani sajátságaihoz. Attila nyomda.
Budapest. 58 old.
- Nemeskéri János*
1938 Adatok a hajdúk antropológiájához. Antropológiai Füzetek. 4. 54 old.
1968 Malán Mihály 1900—1968. Anthropol. Köz. 12. 197—198.
1975 Fehér Miklós 1914—1975. Anthropol. Köz. 19. 59—60.
- Németh László*
1935—36 Alkati vizsgálatok az 1935—36. tanévben. Iskola és egészség. 3. 52—56.
- Neuber Ede*
1933 A debreceni I. oszt. elemi iskolás tanulók átvizsgálása egészségügyi szempontból az
1931/32. tanévben. Orvosi Hetilap. 77. 440—444.
1936 A debreceni m. kir. Tisza István Tudományegyetem I. éves hallgatóinak átvizsgálásáról
egészségügyi szempontból. Orvosi Hetilap. 80. 189—191.
- Ortutay Gyula* (főszerk.)
1979 Magyar Néprajzi Lexikon. 2. kötet. Akadémiai kiadó. Budapest. 659.
1981 Magyar Néprajzi Lexikon. 4. kötet. Akadémiai kiadó. Budapest. 173—174.
- Rapaics Raymund*
1928 Véglegesen megdőlt Méhely tanár „fajbiológiai” elmélete. Magyarország. április 27.
1953 A magyar biológia története. Akadémiai kiadó. Budapest. 165, 170—172.
- Riedl Gusztáv*
1913 Adatok az ember keresztcsontjának alak- és mérettanához. Lajszky nyomda. Esztergom.
54 old.
- Rónay Jácint*
1864 Fajkeletkezés. Az emberek helye a természetben és régisége. Pest. 2. kiadás. 249 old.
1868 Az ősemler haladása. Székfoglaló értekezés. Pest. 10 old.

Sebestyén Gyula

1893 Székfoglaló — foglalo nélkül. Pesti Napló. június 20.

Stein Erzsébet

1935 A pusztaszeri Árpádkori lelet antropológiai vizsgálata. Budapest. 42 old.

Szinnyei József

1894 Magyar írók élete és munkái. III. k. Budapest. 531—532.

Topinard, Paul

1881 Az anthropologia kézikönyve. Budapest. 768 old.

Tömösváry Lajos

1886 A hazai antropológia ügyében. Földr. Közlem. 14. 85—90.

Török Aurél

1882 Antropológiai Füzetek I. Franklin Társulat kiadása. Budapest. 312 old.

Zsigovits Edit

1964 Az antropológus régi kultúrák történetét kutatja. Beszélgetés Bartucz Lajossal. Magyar Nemzet, október 25. 8.

JEGYZETEK

Az Ms jelzésű forrásmunkák (Bartucz Lajos hagyatéka) megtalálhatók a Magyar Tudományos Akadémia kéziratárában

(1) Ms.4000/52.	(2) Ms.4000/54	(3) Ms.4000/57
(4) Ms.4000/63.	(5) Ms.4000/65	(6) Ms.4001/47
(7) Ms.4001/130	(8) Ms.4001/131	(9) Ms.4001/132
(10) Ms.4001/134	(11) Ms.4001/135	(12) Ms.4001/136
(13) Ms.4001/163	(14) Ms.4001/164	(15) Ms.4001/166
(16) Ms.4001/167	(17) Ms.4007/9	(18) Ms.4007/17
(19) Ms.4007/20	(20) Ms.4007/23	(21) Ms.4050/3
(22) Ms.4050/4	(23) Ms.4050/5	(24) Ms.4050/11
(25) Ms.4084/85	(26) Ms.4084/86	(27) Ms.4084/88
(28) Ms.4084/90	(29) Ms.4084/93	(30) Ms.4084/95
(31) Ms.4084/97	(32) Ms.4084/98	(33) Ms.4084/99
(34) Ms.4084/101	(35) Ms.4084/102	(36) Ms.4085/5
(37) Ms.4085/7	(38) Ms.4085/10	(39) Ms.4085/20
(40) Ms.4085/43	(41) Ms.4085/44	(42) Ms.4085/49
(43) Ms.4085/51	(44) Ms.4085/52	(45) Ms.4085/57
(46) Ms.4085/58	(47) Ms.4085/59	(48) Ms.4085/64
(49) Ms.4085/81	(50) Ms.4085/87	(51) Ms.4085/89
(52) Ms.4085/91	(53) Ms.4085/93	(54) Ms.4085/94
(55) Ms.4085/99	(56) Ms.4085/109	(57) Ms.4085/1—30
(58) Ms.4086/18	(59) Ms.4085/23	(60) Ms.4086/28
(61) Ms.4086/38	(62) Ms.4086/40	(63) Ms.4088/1—47
(64) Ms.4088/7	(65) Ms.4088/16	(66) Ms.4088/18
(67) Ms.4088/21	(68) Ms.4088/39	(69) Ms.4090/57
(70) Ms.4090/58	(71) Ms.4092/1—4	(72) Ms.4092/5—14
(73) Ms.4093/223	(74) Ms.4093/383	(75) Ms.4093/386
(76) Ms.4093/383	(77) Ms.4094/62	(78) Ms.4094/64
(79) Ms.4094/285	(80) Ms.4094/286	(81) Ms.4094/287
(82) Ms.4095	(83) Ms.4095	

A (84)-től (106)-ig számozott hivatkozások a MTA Könyvtárában, Bartucz Lajos hagyatékában külön nem számozott levéltári anyagra utalnak.

(107) Esti Kurir. 1925. február 14. Nincs hajlék a túlsúfolt Nemzeti Múzeum áthelyezéséhez. Nap-számosmunkát végeznek híres egyetemi tanárok a Néprajzi Múzeum költöztetésénél.

(108) Magyar Hírlap. 1927. december 13. „Nincs magyar típus és magyar faj, mint ahogy nincs indogermán vagy német rassz sem” — mondja dr. Bartucz Lajos egyetemi tanár.

(109) Magyar Hírlap. 1926. október 14. Tudományos kutatásokat nem szabad a politika és a félre-magyarázott fajvédelem szolgálatába állítani.

Die Geschichte der Anthropologie in Ungarn von den Anfängen bis 1945

Gyula Farkas

In der Einleitung des Aufsatzes wird darauf hingewiesen, unter welchen Umständen sich die naturwissenschaftliche Anthropologie, von der philosophischen schon abgelöst, in der Mitte des vergangenen Jahrhunderts herausbildete. Danach werden diejenigen Bestrebungen charakterisiert, die der Entstehung der ungarischen Anthropologie eigentlich vorangingen. In dieser Hinsicht ist die wissenschaftliche Tätigkeit von György Fejér besonders hervorzuheben, der 1807 sein Buch über die Anthropologie in ungarischer Sprache veröffentlichte. Die institutionelle Entstehung der ungarischen Anthropologie in der zweiten Hälfte des vergangenen Jahrhunderts ist vor allem mit der Tätigkeit der beiden Archäologen Flóris Römer und Jácint Rónay zu verbinden. Der VIII. Internationale Kongress für Urgeschichte und Anthropologie in Budapest 1876 spielte aber auch eine entscheidende Rolle dabei. Von Mihály Lenhossék und József Kőrösi wurden schon hier anthropologische Vorlesungen gehalten.

1873 entwarf Samuel Scheiber die Grundrisse zur Entfaltung der Anthropologie in Ungarn. Das erste ungarische Institut für Anthropologie wurde endlich an der Péter Pázmány Universität in Budapest 1881 errichtet. Der Institutsleiter war zur Zeit der Professor der Medizin aus Kolozsvár (Klausenburg) Aurél Török. Im Aufsatz wird die wissenschaftliche Laufbahn des Professors von der Gründung des Instituts bis zu seinem Tode im Jahre 1912 dargestellt. Anhand der Handschriften im Archiv der Ungarischen Akademie der Wissenschaften werden diejenigen Ereignisse rekonstruiert, die mit der Tätigkeit von Aurél Török zu verbinden sind. Mit der Hilfe dieser Dokumente können mehrere Fragen erklärt werden: wie seine Ausbildung zu einem Anthropologen verlief, in welcher Weise und mit welchen Ergebnissen er seine pädagogische und wissenschaftliche Bestrebungen ausüben konnte, und zuletzt wie er mit sich selber in Konflikt geriet und wurde „der Reformator der Kraniologie in Budapest“.

Im Aufsatz werden die bekanntesten Schüler von Aurél Török aufgezählt, z.B. die Ethnographen János Jankó und Károly Pápay sowie auch diejenigen, die später auf anderem Fachgebiet tätig waren, bzw. die die ersten Dissertationen in dem Themenkreis Anthropologie schrieben. Zuletzt wird die Tätigkeit von Lajos Bartucz ausführlich behandelt, der nach dem Tode von Aurél Török die Entwicklung der ungarischen Anthropologie förderte.

In den Jahren 1912—1919 bestand schon die Möglichkeit der Weiterentwicklung der Anthropologie in Ungarn, aber es konnte nicht realisiert werden. Die sehr kritischen Jahre von 1920 bis 1930 werden auch eingehend analysiert. Nach dem Tode von Aurél Török bis 1959 wurde der Lehrstuhl für Anthropologie in Budapest von verschiedenen Wissenschaftlern, aber von keinem Anthropologen geleitet.

Unter den Institutsleitern spielte der Zoologe Lajos Méhely eine ausdrücklich negative Rolle in diesen Jahren. Er versuchte nämlich die biologische Lehre von den Menschenrassen in die ungarische Anthropologie hineinzuführen. Diese Bestrebung wurde vor allem durch die Tätigkeit von Lajos Bartucz verhindert, der in dem Museum für Ethnographie anthropologische Untersuchungen vom heutigen Sinn durchgeführt hat.

Die Jahre zwischen 1931 und 1940 bedeuten eine weitere Entwicklungsphase, in der zahlreiche Spezialisten der Anthropologie ausgebildet wurden, wie u.e. Mihály Malán, János Nemeskéri, Pál Lipták und Miklós Fehér. Am Ende dieser Periode wurde in Szeged 1940 der Lehrstuhl für Anthropologie gegründet, dessen Leitung Lajos Bartucz übernahm.

In den Jahren 1940—1945 wurde die Entwicklung der ungarischen Anthropologie durch die Kriegsereignisse stark gehindert, die eigentliche Entfaltung begann erst nach 1945. Erst jetzt konnten die Absichten von Aurél Török verwirklicht werden: in der Abteilung für Anthropologie des Naturwissenschaftlichen Museums wurde eine anthropologische Sammlung gegründet, in Budapest, Szeged und Debrecen Lehrstühle an den Universitäten aufgestellt, das Fachbereich hatte schon eine eigene Zeitschrift unter dem Titel Anthropologische Mitteilungen (Anthropologiai Közlemények), im Rahmen der Ungarischen Gesellschaft für Biologie wurde eine Sektion, und an der Ungarischen Akademie der Wissenschaften eine Kommission für Anthropologie gegründet.

Im Aufsatz wird die Geschichte der ungarischen Anthropologie von den Anfängen bis 1945 ausführlich dargestellt, und damit auch diejenigen Hauptzüge der Vorgeschichte analysiert, die Entwicklung nach dem zweiten Weltkriege genau erklären können.

Der Aufsatz wird durch ein Literaturverzeichnis und Berufungen auf die Dokumente im Archiv der Ungarischen Akademie der Wissenschaften ergänzt.